

киндан иборат [9] ундоши ҳосил бўлади; шу шовкин товуш пайчаларининг таранглашиб тебраниши натижида овоз қўшилади, шунда [j] ундоши ҳосил бўлади, ҳақими [9] ундошидагига қараганда кучсизроқ бўлади. Та лаффуз қилиб кўринг. [9, j, 9, j, 9, j].

ch[9] ундоши ёзувда қуйидагича ифода этилади:

1. ch ҳарфлар бирикмаси сўз ўртасида, сўз охири олд қатор (i, e, ä, ö, ü) унлиларидан ва ei, eu (äu) дифтон ларидан кейин: ich, recht, mächtig, Töchter, Bücher, Eich euch, Bäuche.

2. ch ҳарфлар бирикмаси сонордан кейин келса: Mile Mönch, Märchen.

3. ch ҳарфлар бирикмаси: -chen, -lich қўшимчаларид Mädchen, lieblich.

4. -ig қўшимчасида g — 9 ўқилади: richtig, mächtig.

[j] ундоши сўз бошида унлидан олдин келса j ҳарф орқали ифодаланadi: Jahr, Januar, jetzt, Juni.

92-машк. Қуйидаги сўзларни [9] ундошининг талаффузига эътиб бериб ўқинг:

ich	nicht	billig	Bettchen
euch	Licht	völlig	Mädchen
Chemie	riechen	willig	Bildchen
China	Märchen	billig	Söhnchen

93-машк. Қуйидаги сўзлардаги [j] ундошининг талаффузига эътиб бериб ўқинг:

Junge	Jahr	Subjekt	Jubilar
Jubel	Joch	Objekt	Billiard
Juli	Jäger	Adjektiv	Majonese
Juni	Jod	Konjunktiv	Kajüte

94-машк. Қуйидаги сўзларда [ж] ва [э0] дифтонглари дан кейин кел ган (91 ундошини ўқилишига эътибор беринг:

reich	feucht	heucheln	euch
Teich	Mäuschen	feucht	gleich

leicht	räuchern	Leuchte	Teich
Eiche	leuchten	leicht	Veilchen

95-машк. [9], Ul ундошларини тўғри талаффузига эътибор бериб, тез пиши ш, мақол ва маталларни ўқинг:

Ich spreche den Ich — Laut nicht richtig.

Gleiche Rechte, gleiche Pflichten.

Aus nichts wird nichts.

Andere Städtchen, andere Mädchen.

Jörgen war etwas jünger als Jürgen.

Im Januar fuhr der Junge jedes Jahr nach Japan.

96-машк. Матни ифодали ўқинг [9], Ш ундошларининг тўғри та лаффуз этилишига эътибор беринг:

EIN GUTER UNTERRICHT

Es war eine kleine Stadt. Ein junger Mann saß in einem Auto und wartete auf seinen Freund, der in einem Geschäft etwas kaufen wollte. Er brannte sich eine Zigarette an, die letzte aus der Schachtel. Ohne zu überlegen, warf er die leere Schachtel durch das Fenster auf die Straße. Er war sehr erstaunt, als er plötzlich die leere Schachtel wieder vor dem Fenster sah. Eine Frau hielt die Schachtel in der Hand.

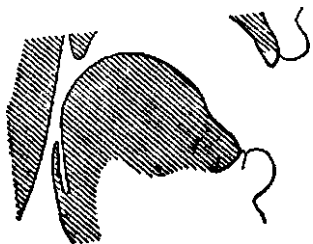
"Vielen Dank!" sagte der junge Mann, "diese Schachtel ist leer, und ich brauche sie nicht mehr".

"Wie leben aber in einer sauberen Stadt, junger Mann, und wollen die Schachtel auch nicht haben!" sagte die Frau.

ch [x] (ach — Laut) ундоши

[x] ундоши жарангсиз, тил орқа, сирғалувчи, шовкин- III ундош бўлиб, у ўзбек тилидаги тил орқа [x] ундошига ухшайди. Немис тилидаги [x] ундошини кўп тилшунос- мар кичик тил товуши деб ҳисоблайдилар.

Немис тилидаги [x] ундоши талаффуз этилганда паст- ки жағ бир оз тушади, тил орқага бир оз тортилиб юм-

23-расМ. [x] ундошининг талаффузи вақтидаги нутқ органларининг ҳолати

шоқ танглай томон кўтарилади, тил учи пастки олд тишларга тегади, тил устинин орқа қисми ва юмшоқ танглай орасида тор ҳаво йўл-ҳосил бўлади, ўпқадан чиқаётган ҳаво оқими ана шу то ҳаво йўлидан сирғалиб ўти каттиқ, кучли сирғалувч шовқин ҳосил қилади, натижада [x] ундоши ҳосил бўлади. Немис тилида бу [x] ун

дошни der Ach — Laut деб ҳам юритилади.

Немис тилидаги [x] ундошининг ўзбек тилидаги [x] ундошидан фарқи, немис тилидаги [x] ундош кучлиро талаффуз этилишидир. Немис тилидаги [x] ундоши ёзувда қуйидагича ифодаланади:

1. ch — сўз ўртасида, сўз охирида тил орқа а, о ва унлилари ва au дифтонгидан кейин келса: Buch, noch, acht, suchen, auch, brauchen, rauchen, Strauch, Baue Brauch, tauchen.

97-машқ. [x] ундошининг кучли ва чўзиқ талаффуз этилишига эътибор бериб сўзларни ўқинг:

Buch	acht	noch	auch
Kuchen	Nacht	doch	Rauch
suchen	Wacht	Loch	Bauch
Spruch	Bach	Koch	Gebrauch

98-машқ. Тил ўрта [C] ва тил орқа [x] ундошларининг қайси ундан кейин келишига эътибор бериб ўқинг:

Tuch — Tücher	Nacht — Nächte	Bruch — Brüche
Buch — Bücher	Fach — Fächer	Dach — Dächer
Spruch — Sprüche	Brauch — Bräuche	Tochter — Töchter
Fluch — Flüche	Bach — Bäche	Loch — Löcher

99-машқ. Қуйидаги сўзларнинг ўқилишини магнитофон тасмаси ёзинг, уни тинланг ва ўз талаффузингизни текширинг.

Ach und krach Wie die Mache, so die Sache.
Nacht für Nacht Jedes Dach hat sein Ungemach.
Woche um Woche Wer zuletzt lacht, lacht am besten.
Unter Dach und Fach. Auf dem Flachdach saßen viele Tauben.

100-машқ. Ажратиб кўрсатилган сўзларда [C] (ich — Laut) ва [x] (ach — I aut) ундошларининг ёзувда ифодаланишига эътибор бериб, матнни ўқинг.

DER BÄR ZU GAST

In eine kleine Stadt kommt ein Mann mit einem Bären. Er geht in ein Gasthaus, bindet den Bären auf dem Hof an einen Baum, geht in die Gaststube und ißt Abendbrot.

In einem Zimmer des Hauses spielen drei kleine Kinder. Die Mutter ist nicht zu Hause, die Kinder spielen allein.

Plötzlich kommt ein Bär ins Zimmer. Die Kinder haben große Angst und verstecken sich. Der Bär ist aber nicht böse. Er legt sich auf den Fußboden, und der kleinste zwei jährige Hinge setzt sich auf den Rücken des Bären. Das ist lustig! Plötzlich steht der Bär auf und tanzt. Die Kinder nehmen ihre Kleinen Gewehre und geben auch dem Bären eins. Nun marschieren sie alle. Doch da kommt schon der Bärenführer und holt seinen Bären.

[h] (Hauchlaut)

[h] ундоши сирғалувчи, жарангсиз шовқинли бўғиз I о в у ш и д и р . Бу ундош ҳосил бўлиш ўрни ва усулига кура ўзбек тилидаги юмшоқ [h] ундошига ўхшайди. Немис тилидаги [h] ундошининг талаффузи вақтида оғиз пир оз очилади, тил орқаси (ўзаги) юмшоқ танглайга яқин-шшади, натижада юмшоқ танглай бир оз қисқаради, тил орқаси ва юмшоқ танглай орасида кенг ҳаво йўли ҳосил бўлади; ўпқадан чиқаётган ҳаво оқими шу ҳаво йўлидан таётиб енгил сирғалиш шовқинини ҳосил қилади; шу ҳаво оқими кичик тилни ҳам сал тебратиб ўтади; [h] ундошининг талаффузи учун сарфланган ҳаво оқими-

нинг кучсизлиги шу ундошнинг асосий хусусиятларидан дир, чунки барча бошқа жарангсиз ундошлар кучли талаффуз этилади.

[h] ундошининг талаффузи вақтидаги оғизнинг очилиш даражаси, тилнинг ҳолати шу ундошдан кейин келётган унлининг сифатига ҳам боғлиқ бўлади: [a:] унлиданидан кейин оғиз каттароқ, [h], [e:] унлиданидан кейин келганда ўртача очилса, [i] унлиданидан кейин келганда эса озроқ очилади. Лабланмаган унлилардан кейин [h] ундоши келганда лаблар ҳаракатсиз бўлади, [0:], [y:] каби лабланган унлилардан кейин [h] келганда эса лаблар ҳам бир оз ҳаракатга келади, чунки нутқ органлари товуш талаффузи тугамасданок иккинчи товушнинг талаффузига ўтади. Талаффуз этиб кўринг: [h, h, h]. Немис тилида бу [h]' ундош товуши *Hauchlaut* деб юритилади.

Немис тилидаги [h] ундоши ёзувда қуйидагича ифодаланади:

1. h — сўз бошида келса: Hund, Hut, heute.

2. h — ясама сўзларда ўзак бошида келса: erhalten, behalten, verhalten.

3. h — -heit, -haft қўшимчаларида келса: Kindheit, lebhaft.

4. h — ҳарфи унлидан кейин сўз ўртасида, у фақат ўзидан олдин турган унлининг чўзиқ ўқилишини тақозо қилади, масалан: lehren, sehen, gehen, nehmen.

5. h — t, r, ундошларидан кейин ўқилмайди; масалан: Theater, Rhein.

101-машқ. Қуйидаги сўзларни [h], [ʁ], [x] ундошлари талаффузини фарқлаб ўқинг:

Hand	Buch	Bücher	Froh
hier	Loch	Löcher	Stroh
Haar	Tuch	Tücher	Stuhl
Heft	Tochter	Töchter	Schuh
hoch	Koch	Köcher	Kuh
hell	Lachen	lächeln	lehnen

102-машқ. Қуйидаги ясама сўзларни ўқинг, олд қўшимчадан кейин к man (h) ундошининг ўқилишига эътибор беринг:

behalten	erhalten	enthalten	verhaften
beharren	erheben	enthaupen	Verhältnis
behaupten	erkennen	entheben	verhaßt
beherrschen	erheitern	enthüllen	verheiraten
behüten	erhitzen		
Behörde			

103-машқ. Қуйидаги сўзларни транскрипция шаклида ёзинг ва ўқинг.

herstellen	herüber	herausgehen
herausnehmen	hinüber	hereinlassen
herausgeben	hinüberbringen	herausarbeiten
herauskommen	hineinkommen	hervor
herausreden	hinweisen	herwärts

104-машқ. Қуйидаги тез айтиш, мақол ва маталларни ўқинг. [h] ундошининг тўғри талаффузига, унлидан кейин ўқилмаслигига эътибор беринг.

Schmiede haben harte Hände.

Wenn der Hund wacht, kann der Hirt schlafen.

Hinter Hermann Hannes Haus.

hängen hundert Hemden raus.

Hunde, die bellen, beißen nicht.

Ein Hut paßt nicht auf alle Köpfe.

105-машқ. [h] ундошининг ёзувда ифодаланишига эътибор бериб матини ўқинг.

DER TREUE HUND

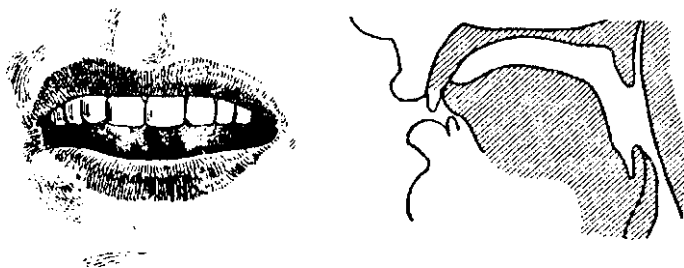
Ein Schäfer hütete seine Herde und war dabei eingeschlafen. Diesen günstigen Augenblick wollte der Wolf ausnutzen. Aber der Hund hinderte ihn. "Solch eine Ungerechtigkeit", heuchelte der Wolf, "dein Herr schläft, und du darfst nicht iihen. Ich bewundere dich. "Solch ein Heuchler", dachte der Hund und bellte laut. Der Schäfer erwachte, und sie vertrieben zusammen den ungebetenen Gast.

[г] ва [R] ундошлари

Немис тилида тил олди портловчи, титрок, жарангл сонор [г] ва сирғалувчи, титрок, жарангли, сонор, [кичик тил товуши мавжуд бўлиб, [R] ундоши [г] ундоши нинг варианта ҳисобланади. [г] ундоши узбек тилидаг тил олди, портловчи, титрок, сонор [р] товушига ўхшайди; [R] ундошининг жарангланиши узбек тилидаги шокинли, чуқур тил орқа, сирғалувчи [F] ундошига бир о ўхшайди.

Немис тилидаги тил олди титрок [г] ундоши талаффуз этилганда пастки жағ бир оз тушади, лаблар ҳаракатси ҳолатда бўлади. Тил ўртаси ва орқаси пасайиб, тилнинг ён чеккалари юқори ён тишларга тегади, тил учи эс юқори олд тишлар милкига яқинлашади. [г] ундоши талаффуз этилганда овоз шовқиндан устунлик қилади ва шу ундошнинг сонорлиги шаклланади. Немис тилидаг [г] ундоши талаффуз этилганда тилнинг учи узбек тилидаги [р] ундоши талаффузидагига Караганда озроқ титрайди, немис тилидаги [г] ундоши талаффуз этилганда тил учи юқори олд тишлар милки яқинида титраса, узбек тилидаги [р] ундоши талаффуз этилганда эса тил уч юқори олд тишлар яқинида титрайди.

Немис тилидаги [R] кичик тил ундоши талаффуз этилганда оғиз [г] ундошидагига караганда каттароқ очилади лаблар ҳаракатсиз бўлади; тил учи пастки олд тишлар устида туради, тил устининг орқаси юмшоқ танглайга кўтарилади. Худди [г] ундошидагидек [R] ундоши талаффуз

24 - расм. [г] ундошининг талаффузи вақтидаг нутқ органларининг ҳолати.

25 - расм. [R] ундошининг талаффузи вақтидаг нутқ органларининг ҳолати.

нилганда товуш пайчалари таранглашиб титрайди, шу ҳолат бошқа жарангли ундошлардагига Караганда кўпроқ овоз этиши натижасида [R] ундошида ҳам овоз шовқиндан устунлик қилади ва унинг сонорлиги шаклланади (24—25-расмлар).

Немис адабий тили талаффуз нормаларига биноан 1957 йилгача фақат кичик тил ундоши [г] талаффуз этиб келинган. Ўша пайтларда тил олди [г] ундоши ўрнида кичик тил ундоши [R] нинг талаффузи ҳам кенг тарқалган эди, шунинг учун ҳам 1957 йилдан [R] ундошининг талаффузи адабий талаффуз нормасига айланди. Ҳозирги немис адабий тили талаффуз нормасида тил олди [г] ундошининг ўрнига [R] кичик тил товушининг талаффузи кенг тарқалган. Шундай бўлса ҳам бизда ҳалигача тил олди [г] ундоши ёки кичик тил [R] ундошини талаффуз қилиш ихтиёрийдир. Немис тилидаги кичик тил товуши [R] нинг узбек тилидаги [г] ундошига ўхшашлиги нисбий характерга эга, чунки немис тилининг [R] ундоши талаффузида кичик тил фаол роль ўйнайди, узбек тилининг [F] ундоши талаффузида тил орқаси ва юмшоқ танглай фаол қатнашади. Бундан ташқари немис тилидаги [R] ундоши узбек тилидаги [ғ] ундошига Караганда кучли талаффуз қилинади.

Немис тилидаги тил олди [г] ва [R] кичик тил ундоши факультатив вариантлардир. Талаффуз вақтида у ёки бу вариантни танлаш уларнинг сўздаги фонетик ҳолатига боғ-

¹ Erhagd Agricola u.a. Die Deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie. Band 2.

лик бўлмай, балки сўзловчининг ихтиёрига ҳавола этилади.

Шундай қилиб ҳозирги немис адабий тилида тил сиш титроқ [r] ундоши билан бир қаторда титроқ, сирғалув! чи, [R] кичик тил ундоши мавжуд бўлиб, улар қуйидап) холларда талаффуз этилади:

1. r ҳарфи сўз бошида унлидан олдин келса: rund, rasch Ratschlag.

2. r — сўз бошида ундошдан кейин келса: treiben, breitj Kreide.

3. r — қисқа унлидан кейин келса: Ort, kurz, Herr.

Ҳозирги немис адабий тилида тил олди [r], кичик та [R] ундошларидан ташқари [mɛ] товуши мавжудлиги би| қанча дарслик ва қўлланмаларда таъкидланган. Бу ундои [r] ундошининг яна бир варианты бўлиб, унинг талаффу*) зи вақтида тил орқасининг усти бўртиб чиқади, ўпкада^ чикқан ҳаво оқими юмшоқ танглай ва бўртиб чикқан та орқаси орасидаги ҳаво йўлидан сирғалиб ўтади.

Бу [v] товуши (унлиси) жаранглинишига кўра тил ўрта ўрта кўтарилиш [ə] унлиси қаторидан жой олиб, тил ор* [o:] ва [a:] унлиларига яқин; [ə] унлиси эса тил олди [e] ва [a] унлиларига жаранглиниши бўйича яқин; [mɛ] унлиИ' си [r] ундошининг кучсиз (редукцияга учраган) вариант! бўлиб, у қуйидаги, холларда учрайди:

1. r чўзиқ унлидан кейин келса (a: унлидан ташқари)| das Ohr, die Tür, lehren.

2. r — er-, ver-, zer- олд қўшимчаларида келса: erzählenj verreisen, zerschlagen.

3. r — "er" қўшимчасида келса: der Wald — die Wälder-1 das Kind — die Kinder.

106-машк. Тил олди титроқ [r] ундошининг талаффузи вақтида тил учининг титрашини 1—2 мартадан оширмай сўзларни ўқинг.

rot	grau	Gerät	herein
regnet	Adresse	drei	Farbe
Reise	arbeiten	frei	Karte
reiten	urteilen	Schrei	harte

107-машк. Сўзларни ўқинг, ундошдан кейин титроқ [K] ундошини қаттиқроқ талаффуз қилинг:

[r]	oder	[R]	[R]	oder	rf
rot		rot	grau		grau
rund		rund	Drittel		Drittel
Forum		Forum	Rente		Rente
Rosi		Rosi	Rede		Rede

108-машк. Сўзларни ўқинг, редукцияга учраган (унлилашган) |r|, |и| товушининг талаффузи вақтида пастки жаф пастга кўп тушиб ксмасин:

wir	stört	Meister	studiert
Kur	hört	Leiter	dekliniert
Uhr	Bart	weiter	Lehrer
Tier	hart	erzählen	verreisen

109-машк. Қуйидаги сўзларнинг ўкилишини диктордан сўнг так- рорланг, тил олди [r] ундоши ва унлилашган [e] товушларининг талаф- фуз вақтидаги фарқига эътибор беринг:

[r]	[v]	[rl]	[v]
rund	nur	Ort	Ohr
Bären	Bär	eure	euer
hören	hört	studieren	studiert
Kuren	Kur	Motoren	Motor
Meere	Meer	Schülerin	Schüler

110-машк. Шердаги "r" ҳарфи иштирок этган сўзларни дастлаб тил олди [r] ундоши билан, сўнгра [R] кичик тил товуши билан ўқинг:

HASENJAKT

(Gustav Falke)

Rische, rasche, rusche,
der Hase sitzt im Busche,
wollen wir mal das Leben wagen,
wollen wir mal den Hasen jagen?

Rusche, rasche, rische,
der Hase sitzt bei Tische.

siehst du dort im grünen Kohl ihn?
Flink, nun lauf mal hin und hol ihn!

Rische, rusche, rasche,
hast ihn in der Tasche?
Was? Ist in das Feld gegangen?
Atsch! Kann nicht mal Hasen fangen?

111-машк. Куйидаги тез айтиш, мақол ва маталларни [r], [R], [тувушларининг талаффузига эътибор бериб ўқинг.

Fischers Tochter hatte Fieber. Neben dem Vater stand ein großer Koffer.

Morgen, morgen nur nicht heute, sagen alle faulen Leute
Jede Sprache ist unermesslicher Garten voll Pflanzen und Bäume. *{Herder}*

Wer keine Freude am Lebendigen hat, wird keine Freude am Leben haben. *{Brecht}*

АФФРИКАТЛАР (КОРИШИҚ УНДОШЛАР)

Портловчи ундошларнинг яна бир тури аффрикатлардир. Немис тилида [pf], [t_s], [tf] аффрикатлари маъжуд. Аффрикатлар чўзиқ талаффуз этилади, чунки улар портловчи ва сирғалувчи икки таркибий қисмдан ибор бўлади. Аффрикатларни икки мустақил ундош фонем бирикмаси эмас, балки бирга қўшилиб кетган икки ундошдан ташкил топган битта ундош дейиш мумкин.

[pf] аффрикати. Немис тилидаги [pf] аффрикати жарангсиз, кучли лаб — тиш портловчи — сирғалувчи ундош товушдир. Узбек тилида бунга ўхшаш ундош товуш йўқ. [pf] ундоши талаффуз этилганда пастки жағ бир огушади, тил учи пастки олд тишлар яқинида бўлади, тил олдинга қараб силжийди, лаблар худди [p] ундоши талаффузи вақтидагидек бир-бирига тегади ва айни бир вақтнинг ўзида пастки лаб ўзининг ички чеккаси билан юқориги олд тишлар чеккалари билан биргаликда худди [f] ундоши талаффузи вақтидагидек оралиқ ҳосил қилади юмшоқ танглай қўтарилиб бурун бўшлиғига ўтадиган хав йўлини тўсади; лаблар бир-биридан ажралгандан кейин

юқори тишлар ва пастки лаблар орасидаги тирқиш сақилниб қолади; портлаш содир бўлгандан кейин ҳосил бўлган шовқин ва ўпкадан чиққан хаво оқимининг тирқиш чеккаларидан сирғалиб ўтиши натижасида ҳосил бўлган шовқин қўшилиб кучли, жарангсиз [pf] ундошини ҳосил қилади. Талаффуз этиб кўринг [pf, pf, pf].

[pf] аффрикати ёзувда куйидагича ифодаланади:

pF — сўз бошида, ўртасида ва охирида келса: Pferd, kämpfen, Dampf, Pflicht, Kampf, Schöpfer, Sumpf, Pfad.

[ts] аффрикати. Немис тилидаги [ts] аффрикати жарангсиз, кучли тил олди портловчи-сирғалувчи ундош товушдир.

[ts] аффрикатининг талаффуз этилишида пастки жағ (nir оз тушади, лаблар таранглашган ҳолда тишлардан узок: ашади, юқори лаб бир оз қўтарилади; тил учи пастки олд тишлар томон тушади, тил устининг олд қисми юқори олд тишлар ва уларнинг милкига қўтарилади, тил устининг уртаси ва орқаси пасаяди, тилнинг ён чеккалари юқори ён тишларга тегади; юмшоқ танглай қўтарилиб бурун бўшлиғига ўтадиган хаво йўлини тўсади; портлаш содир бўлгандан кейин сирғалиш бошланади; портлаш натижасида ҳосил бўлган шовқин ва ўпкадан чиқаётган хаво оқими-нинг тирқиш чеккаларидан сирғалиб ўтиши натижасида ҳосил бўлган шовқин [ts] ундоши ҳосил қилади.

[ts] аффрикати ёзувда куйидагича ифодаланади:

1. z — сўз бошида, ўртасида, охирида келса: zu, zum, Zahn, Ziel.

2. tz — сўз ўртасида ва охирида келса: Witze, setzen, Schatzsucher, Witzseite, Platzschwarz, Harz, Satz, Platz.

3. c — бошқа тиллардан кирган сўзларда унлидан олдин келса: Cäsar, Celsius.

4. t — бошқа тиллардан кирган сўзларда бўғин ташкил қилмайдиган и дан олдин келса: Revolution, Lektion, Portion, Konjunktion.

[tf] аффрикати. Немис тилидаги [tf] аффрикати худди узбек тилидаги [ч] ундошидагидек жарангсиз тил олди, портловчи-сирғалувчи қоришиқ ундош товушдир.

[tf] ундоши талаффуз этилганда пастки жағ бир огушади, лаблар бироз думалоклашади ва олдинга силжий-

ди; тил учи юкори олд тишлар милкига кўтарилади, портлашдан кейин милк оркасида худди [J] ундоши талаффузи вақтидагидек сирғалиш бошланади: юшоқ танглай кўтарилиб бурун бўшлиғига ўтадиган хаво йўлини тўсади; портлаш содир бўлган вақтдаги шовкин ва милк орасида ҳосил бўлган тиркишдан хавонинг сирғалиб ўтиши натижасида [tf] ундош товуши ҳосил бўлади. Талаффуз қилиб кўрингТ [tf], [tf], [tf].

[tf] аффриката ёзувда қуйидагича ифода этилади:
tisch — харфлар бирикмаси сўз бошида, ўртасида, охирида: Deutsch.

112-машқ. Сўзларни [pf] аффрикатнинг талаффузига эътибор бериб ўқинг:

wenig-Pfennig	fahl-Pfahl	ein schmaler Pfad
Wanne-Pfanne	Flocken-pflocken	ein schöner Dampf
Wand-Pfand	Flaum-Pflaum	eine kleine Pfütze
wund-Pfund	feil-Pfeil	ein harter Kampf
Wert-Pferd	Fänden-pfenden	einen Zopf abschneiden
weil-Pfeil	Fahne-Pfanne	ein Pfund Pflaumen

113-машқ. Сўзларни ўқинг, [tj] — ундошининг ёзувда ифодаланишига ва ўқилишига эътибор бериб:

Saal-Zahl	Kasse-Katze	die Artikulation
Sahne-Zahne	Kurs-kurz	die Aspiration
sauber-Zauber	Reis-Reitz	die Assimilation
Soll-Zoll	Schweiß-Schweiz	die Position
seit-Zeit	dreißig-neunzig	die Klassifikation
sehen-Zehen	damals-Salz	die Vibration

114-машқ. Сўзларни ўқинг, [tj] ундошининг ёзувда ифодаланишига ва талаффуз этилишига эътибор бериб:

deutsch	Putsch	Peitsche
Tscheche	rutschen	klatschen
Tschimkent	Kautsch	Gletscher
fletschen	Quatsch	Bratsche
zwitchern	dolmetschen	Dolmetscher
Matsch	Tschita	Urgentsch

115-машқ. Қуйидаги тез айтиш, мақол ва маталларни ифодали ўқинг: [pf], [ts], [tj] аффрикатларининг ёзилишига ва ўқилишига эътибор бериб:

Paul trägt auf dem Kopf
einen kupfernen Topf,
einen kupfernen Topf
trägt Paul auf dem Kopf.

Zwischen zwei spitzen Steinen
sitzen zwei zischende Schlangen
Zwei deutsche Gäste
setzten sich auf die Kautsch.

Viele Tropfen machen Wasser.
Eine Zwiebel hat viel Häute.
Futsch ist futsch und hin ist hin.
Wer immerfort die Zunge wetzt,
der ist im Volk nicht geschätzt.

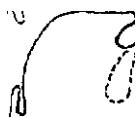
(Alischer Nawoi)

116-машқ. Матни ўқинг, [pf], [ts], [tj] аффрикатларининг ёзувда ифодаланишига ва ўқилишига эътибор бериб:

UNSERE DEUTSCHSTUNDE

Wir sind Studenten. Wir studieren Deutsch. Die Deutschstunde ist sehr interessant, und wir studieren gern. Unsere Deutschstunde beginnt um 9 Uhr. Unser Hörsaal befindet sich im zweiten Stock. Kurz vor Glockenzeichen versammeln wir uns dort. Die Deutschlehrerin kommt in den Hörsaal. Wir stehen auf und begrüßen sie. Die Sprachlehrerin setzt sich an ihren Tisch. Die Doppelstunde beginnt. Die Lehrerin prüft zuerst unsere Hausaufgaben. Die Lehrerin ruft Akbar Aliew an die Tafel auf. Akbar liest die Übung 2 vor. Er macht einige Fehler. Die Lehrerin korrigiert die Fehler. Sie spricht nur deutsch, aber die Studenten verstehen sie gut. Dann machen die Studenten die Bücher auf. Die Lehrerin liest den Text "Der Kampf um den Frieden" vor. Wir lesen den Text und übersetzen ins Usbekische.

[L] ундоши

26-расм. [L] ундошининг талаффузи вақтидаги нутқ органларининг ҳолати.

Немис тилидаги [L] ундоши талаффуз этилганда пастки жағ бир оз тушади, лаблар таранглашмаган ҳолда тишлардан узоклашади, юқори лаб би оз кўтарилади: тил олдинга караб сил жийди, тил учи юқори тишлар милкига тегиб кайтишид ўпкадан келаётган ҳаво оқими таъсирида кучсиз портла хосил бўлади, тил устининг ўртаси ва орқаси ҳамда унинг ёнлари пасаяди, ўпкадан чиқиб келаётган ҳаво оқими ти ёнларида хосил бўлган ҳаво йўлидан сирғалиб ўтиб, кучсиз шовқин хосил қилади; товуш пайчалари таранглаши титрайди, натижада кучли овоз пайдо бўлади: ана шу кучли овоз [L] ундошига сонорлик сифатини беради, юмшо танглай кўтарилади ва бурун бўшлиғига ўтадиган ҳаво йўлини бекитади. Немис тилидаги [L] ундоши ўзбек тилидаги [л] ундошига қараганда чўзикроқ ва кучлироқ талаффуз этилади. Талаффуз қилиб кўринг: [L, L, L] — [л, л, л].

[L] ундоши ёзувда қуйидагича ифодалананади:

1) l — сўз бошида, ўртасида ва охирида келса: Lehrer, lieben, *Bilo\ Stuhl*.

2) ll — сўз ўртасида ва охирида келса: allt, voll, Ball, Fall.

117-машқ. Сўзлардаги [L] ундошининг кучлироқ ва чўзикроққилишига эътибор беринг:

leben	Land	Klub	Tischlampe
lernen	legen	Blau	erlauben
lachen	lesen	Klasse	verlassen
Licht	Luft	Fluß	belaufen
Lampe			

118-машқ. Шъърни ўқинг, [L] ундошининг талаффузини ўзбек тилидаги [л] ундошининг талаффузи билан алмаштирманг:

DER EISLAUF

(A. H. Hoffmann von Fallersleben)

Der See ist zu gefroren
und hält schon seinen Mann.
Die Bahn ist ein Spiegel
und glänzt uns freundlich an.

Das Wetter ist so heiter,
die Sonne scheint so hell.
Wer will mit mir ins Freie?
Wer ist mein Mitgesell?

Da ist nicht viel zu fragen:
Wer mit will, macht sich auf.
Wir gehen hinaus ins Freie,
Hinaus zum Schlittschuhlauf.
Was kümmert uns die Kälte?
Was kümmert uns der Schnee?
Wir wollen Schlittschuh laufen
Wohl auf dem blanken See.

119-машқ. Таркибида [L] ундоши бўлган қуйидаги тез айтиш, мақол мн маталларни ўқинг:

Esel essen Nesseln nicht
Nesseln essen Esel nicht.

Der Esel und die Nachtigall haben beid' ungleichen Schall.
Eile mit Weile.

Mann lernt solange man lebt.

Ein Leben ohne Hoffnung ist wie ein Vogel ohne
Schwingen.

Ein Leben ohne Liebe ist wie ein Himmel ohne Stern.

[m] ундоши

27-ра см. [mj] ундошининг талаффузи вақтидаги нутк органларининг ҳолати.

[mj] ундоши лаб-лаб, пор ловчи, жарангли сонор рун товушдир. [m] ундош талаффуз этилишига кўр ўзбек тилидаги [m] ундоши га ўхшайди.

Немис тилидаги [m] ундоши талаффуз этилганд пастки жағ бир оз тушади тил олди н га қараб силжий ди, тил учи пастки олд тиш ларга тегеди, тил устинин олдинги ўрта қисми бир оз кўтарилади; лаблар бир-бирига тегеди ва уларнинг бир-биридан тез узоклашишг туфайли ҳосил бўлади, юмшоқ танглай пастга тушади в бурун бўшлиғига ўтадиган ҳаво йўли очилади; ўпкада чиқаётган ҳаво оқими бурун бўшлиғидан ўтади; тову-пайчалари таранглашиб [L] ундошидагига қараганд кўпроқ титрайди.

Немис тилидаги [m] ундоши ўзбек тилидаги [m] ундошига қараганда кучлироқ талаффуз этилади. Киёсланг [m_к m, m] — [м, м, м, м].

[m] ундоши ёзувда қуйидаги ҳолларда учрайди:

1. m — сўз бошида, ўртасида ва охирида келса: mit, Tomate, warm, Museum.

2. mm — сўз ўртасида ва охирида келса: kommen, Sommer, Telegramm, schlimm.

120-машқ. Сўзларни ўқинг, [m] ундошини кучлироқ талаффуз қилинг:

Mund	Hemd	Film	schlimm
Mensch	Blume	Arme	Schlamm
Mönch	nehmen	Schirm	dumm
Maus	Heimat	Problem	fromm

121-машқ. Тез айтиш, мақол ва маталларик ўқинг. [m] ундошини чўзиқроқ талаффуз қилинг, овозииғизни магнит тасмасига ёзиб эшитинг:

Man nimmt das Pferd beim Zaum,
den Mann beim Wort.

Guter Weg um ist nie krumm.

Ein Mann, kein Mann.

Wer im Sommer nicht sammelt,

muß im Winter Bettler sein.

Die Menschen begreifen gar nicht,

wie ernst man sein muß,

um heiter zu sein. (Goethe)

Man sollte... alle Tage wenigstens ein kleines Lied hören, ein gutes Gedicht lesen, ein treffendes Gemälde sehen und, wenn es möglich zu machen wäre, einige vernünftige Worte sprechen. (Goethe)

122-машқ. [ml] ундошининг ёзувда қўлланишига эътибор бериб, матнни ифодали ўқинг ва таржима қилинг:

IM MAI

Ein Jahr hat zwölf Monate. Sie sind Januar, Februar, März, April, Mai, Juni, Juli, August, September, Oktober, November, und Dezember. Ein Jahr hat vier Jahreszeiten. Sie heißen Winter, Frühling, Sommer und Herbst.

Der Mai ist der schönste Frühlingsmonat. Im Mai blühen die Obstbäume und verschiedene Frühlingsblumen. Im Mai werden Wälder und Felder grün. Im Garten und auf den Feldern beginnen die Frühlingsarbeiten. Auch die Studenten arbeiten auf den Feldern.

123-машқ. Шерни магнит тасмасига ёзиб эшитинг, [т] ундошини иутқ жараёнида асосан ўзгармаслигига эътибор беринг:

IMMER SCHEINE DIE SONNE

L. Oschanin

Ein Sonnenkreis

Immer scheine die Sonne,

Im Blau und weiß,

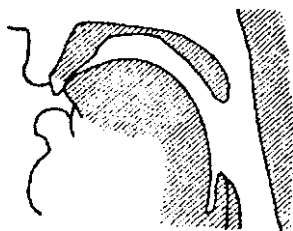
Immer leuchte der Himmel,

Das hat ein Junge, Immer lebe die Mutter,
gezeichnet; Immer lebe auch ich!
Hat es gemacht,
Wie er's verstand,
Und hat geschrieben
am Rand.

[n] ундоши

[n] ундоши тил олди жарангли, портловчи сонор т вушдир. Немис тилидаги [п] ундоши талаффуз қилини шига кўра узбек тилидаги тил олди, портловчи [н] соно товушига ўхшайди. Узбек тилидаги [н] товуши тил уч тишларга тегиб турган ҳолатда талаффуз этилади.

Немис тилидаги [п] ундоши талаффуз этилганда паст ки жаг бир оз тушади, лаблар тортилмаган ҳолда тиш лардан узоқлашади, юкори лаб бир оз кўтарилади; ти учи юкори тишлар милкига тегиб юкорига кўтарилади тил эркин ҳолатда бўлади, тил орқасининг усти пасая ди, тилнинг ён томонлари юкори ён тишларга тегади гомшоқ танглай пастга тушиб бурун бўшлиғига ўтади га хаво йўлини очади, ўпкадан чиқаётган хаво оқими бу рун бўшлиғи орқали ўтади, шу туфайли [п] ундоши бу рун товушидир; товуш пайчаларининг таранглашиб тит раши натижасида ҳосил бўлган овоз [d] ундошидагига караганда чўзикроқ ва кучлироқ бўлади, немис тилида ги [п] ундоши ўзбек тилидаги [н] ундошига нисбатан

28-рас м. [п] ундошининг талаффузи вақтидаги нутқ, органларининг ҳолати.

анча кучли айтилади. Талаффуз қилиб кўринг: [п, п, п, п] — [н, Н, и, н].

[п] ундоши ёзувда қуйидаги ча ифодаланadi:

1. п — сўз бошида, ўртасида ва охирида келса: Name, wohnen, gern, nun.

2. nn — сўз ўртасида ва охирида келса: Sonne, denn, Sinn, dunn.

124-машқ. Сўзлардаги [п] ундошини тўғри талаффуз қилинг:

nehmen	schnell	Bein	nennen
Nummer	Norden	nein	kennen
nie	enden	kein	innen
Nase	Land	lachen	rennen

125-машқ. [п] бурун товушининг талаффузига эътибор бериб, қуйидаги сўз бирикмаларини ўқинг.

Anna kennen	wieder auf den	Beine sein
nie und nimmer	die Beine unter den	Arm nehmen
bei Nacht und Nebel	ein neues Leben	beginnen
Sein und Schein	in den Wind	reden.

126-машқ. Тез айтиш, мақол ва маталларни ёд олинг, [п] ундошининг сўз охирида ўзгармаслигига эътибор беринг:

Neue Nähnadeln nähen neue Nachtmützen.
Hinter Herrmann Hannes Haus hängen hundert Hemden raus.
Den Freund erkennt man in der Not.
Erst besinns, dann beginns.
Man darf anders denken als seine Zeit, aber man darf sich nicht anders kleiden. (*Ebner Eschenbach*)

127-машқ. Матнни ифодали ўқинг, [м], [п], [т], [л] сонорларининг талаффузига эътибор беринг:

DER BESTE AUGENBLICK

Der Lehrer in einer kleinen Dorfschule erzählte eines Tages seinen Schülern: "Es gibt vier Jahreszeiten: der Frühling, der Sommer, der Herbst und der Winter. Im Frühling wird alles grün. Auf den Wiesen stehen bunte Blumen. Im Sommer ist es warm, die Früchte reifen. Im Herbst werden die Blätter gelb, und es ist oft schlechtes Wetter. Im Winter sind die Tage kurz und die Nächte lang. Es ist kalt, und auf den Feldern liegt Schnee".

Hier endete die Erzählung des Lehrers. Er fragt einen Jungen: "Paul, hast du zugehört? Sage mir, wann man die Äpfel am besten pflücken kann! Paul stand auf und antwortete: Wenn der Gärtner nicht zu Hause ist, und die Hunde nicht im Garten sind!

[tʃ] ундоши

29-раем, [g] ундошининг талаффузи вақтидаги нутк органларининг ҳолати.

[q] ундоши тил орқа портловчи, бурун товуши дир. [п] ундоши талаффу этилишига кўра узбек тили даги [нг] харфлар бирикма сининг талаффузига бир о ўхшайди.

Немис тилидаги [п] ундоши талаффуз этилганд пастки жағ сал тушади, лаблар тортилмаган ҳолда тишлардан узоклашади, юкпр

лаб озрок кўтарилади; тил олдинга силжийди, тил учи пастки олд тишларга тегеди, тил ўртаси қаттиқ танглай томон кўтарилади ва тегиб қайтади, тилнинг ён томонлари юқори ён тишларга тегеди; юмшоқ танглай пастга тушади ва бурун бўшлиғига ўтадиган ҳаво йўлини очади; ўпкадан чиқадиган ҳаво оқими бурун бўшлиғидан ўтади, шунинг учун [tʃ] ундоши бурун товуши ҳисобланади; товуш пайчаларининг таранглашиши ва узок тебраниши натижасида ҳосил бўлган овоз кучли бўлади, ана шу ҳолат [tʃ] ундошига сонорлик сифатини беради. Шунинг учун [tʃ] ундоши жарангида ҳам овоз шовқинга нисбатан кўпроқдир.

Талаффуз этиб кўринг: [tʃ, tʃ, tʃ, tʃ] — [Hj H, H, HJ.

[tʃ] ундоши ёзувда куйидагича ифодаланади:

1. ng — сўз ўртасида ва охирида келса: Frühling, Zunge, Hunger, jünger, lang.

2. nk — сўз ўртасида ва охирида келса: Schrank, Frank, krank, senken, Enkel.

128-машқ. Сўз ва сўз бирикмаларидаги [q] ундошининг чўзик ва кучлироқ талаффуз этилишига эътибор бериб ўқинг.

klingen	es klingelt	Schrank	einen Schrank kaufen
singen	im Chor singen	krank	heute krank sein
bringen	ein Wörterbuch bringen	Bank	auf der Bank sitzen
hängen	eine Tabelle hoch hängen		in der Bank arbeiten

129-машқ. Тез айтиш, мақол ва маталларда [nk] харфлар бирикмаси-ЯЙИИ [п] товушининг /l/ товушидек ўқилишига эътибор беринг.

Der Enkel war längere Zeit krank.
Schweigen und Denken kann niemand kränken.
Erst denken, dann lenken.
Im Dunkeln ist gut munkeln.
Die Gesunden und Kranken haben ungleiche Gedanken.
Wer denkt, will nicht überredet sondern überzeugt sein;
wer systematisch denkt, ist doppelt schwer zu überzeugen.

(Klemperer)

130-машқ. Сўзлардаги харфлар ва товушлар нисбатига камда товушлар таҳлилига эътибор беринг:

харф	товуш	
к	к	тил орқа, портловчи, шовқинли
о	О	жарангеиз ундош орқа қатор, лабланган қиска унли
т		
т	т	лаб-лаб, портловчи сонор
е	Е	ўрта қатор, ўрта чўзик, лабланмаган унли
п	п	тил олди, портловчи сонор
6	5	
харф	товуш	
ʃ		лаб-лаб, портловчи, шовқинли,
г	р	жарангеиз ундош;
г	г	тил олди, портловчи сонор
ü:	у:	олд қатор, лабланган, юқори кўтарилиш,
f	f	чўзик унли
и	ʃ	лаб-тиш, сирғалувчи, шовқинли,
п		жарангеиз ундош
п		орқа қатор, лабланган, юқори кўтарилиш,
g	N	қиска унли
7	6	тил орқа, портловчи сонор

харф	товуш	
S	J	тил олди, сирғалувчи, шовкинли, жаранг-сиз ундош
t	t	тил олди, портловчи, шовкинли, жарангли! ундош
a	-	орка қатор, лабланмаган, қуйи кўтарилиш, чўзикунли
a	a:	
t	t	тил олди, портловчи, шовкинли, жаранг-сиз ундош
5	4	

131-машқ. Матнни магнит тасмасига ёзинг, [j, n, t] бурун товушларини ҳар хил талаффуз этилишини магнитофондан эшитиб фарқланг:

JEDER NACH SEINER ART

(H. Hoffmann von Fallersleben)

Immer langsam, immer langsam
ohne Sang und Klang.
geht die Schnecke ihren Gang.

Will sie gehen, will sie gehen
in die weite Welt hinaus,
nimmt sie mit ihr ganzes Haus.

Scheint die Sonne, scheint die Sonne,
hängt sie sich an einen Baum,
bleibt im Haus und rührt sich kaum.

Ihre Weise, ihre Weise
hat die Schnecke so wie du,
nun, so laß sie in Ruh!

IV боб

НУТҚНИНГ ФОНЕТИК БЎЛИНИШИ

Тилда нутқ турли ҳажмдаги фонетик бирликлардан ташкил топади. Бу фонетик бирликлар фраза (жумла), такт (синтагма), фонетик сўз, сўз (морфема), бўғин ва товушлардан иборат. Бу фонетик бирликлар нутқ занжирини ташкил этади. Фонетик бирликларнинг табиийлиги уларнинг нутқ занжирида қўлланишидир, чунки фонетик бирликлар нутқ занжиридан ташқарида сўзловчи кўзлаган вазифани бажара олмайди, сўзларнинг маъно доираси тораяди, тил товушларининг бошқа тил товушлари билан биргаликда нутқнинг шаклланиши учун хизмат қилиш имконияти тораяди.

Фраза кўпинча гапга тенг бўлади. Жумла (фраза) нутқнинг икки пауза (тўхтам) орасидаги интонацион бирлигидир. Фраза ёйиқ составли ёки йиғиқ составли бўлади. Агар жумла ёйиқ составли бўлса синтагмаларга (тактларга) ажратилади, жумла йиғиқ составли бўлса, битта синтагма (такт)дан иборат бўлади: In Taschkent gibt es viele Werke, Fabriken und Industriezweige. — Тошкентда кўпгина заводлар, фабрикалар, саноат тармоқлари бор. Ich wohne in Taschkent. — Мен Тошкентда яшайман.

Немис тилида ҳам, узбек тилида ҳам содда ёйиқ жумлалар, қўшма гаплар икки ёки ундан ортиқ синтагма (тактлар)га бўлинади. Бир жумла синтагмалари тўхтам орқали бир-биридан ажратилади ва бу тўхтам синтагматик тўхтам (пауза) деб аталади, масалан: "Тошкентда кўпгина заводлар, фабрикалар, саноат тармоқлари бор" жумласи немис тилида ҳам, узбек тилида ҳам бешта синтагмадан иборат.

Ҳар бир синтагма (такт) немис тилида бир ёки ундан ортиқ фонетик сўзда ташкил топган бўлиши мумкин. Фонетик сўздан урғу олган сўз атрофига урғу олмаган сўзлар йиғилган бўлади ва бундай урғу олган ва урғу олмаган сўзларнинг мазмунан бирикуви фонетик сўз дейилади. Ўзбек тилида синтагмалар фонетик сўзларга бўлинмайди, чунки ўзбек тилида барча сўзлар асосан урғули-

дир. О. Сахер¹ фонетик сўзни ритмик гуруҳ деб айтади ва ҳар бир фонетик сўз, ритмик гуруҳ кўпин бир гап бўлагига (эга гуруҳига, кесим гуруҳига, тўлдир чи гуруҳига, ҳол гуруҳига) тўғри келишини ҳам таъкид, ган, масалан: Der General — nahm-nicht die geringste Notiz-von ihnen. (*B. Kellermann*).

Ҳар бир фонетик сўз (ритмик гуруҳ) икки ёки унд ортик сўзлардан ташкил топади: "Тошкентда кўпгина водлар, фабрикалар, саноат тармоклари бор" жумла узбек тилида 7 та сўздан, немис тилида эса 8 та сўзд ташкил топган ва бу сўзларни нутқ занжиридан ажрат олиб, фонетик таҳлил қилса бўлади.

Ҳар бир сўз ўз навбатида бир ёки ундан ортик бўғи дан ташкил топади ва бўғин нутқнинг энг кичик бирли ҳисобланади. Немис тилида ҳам, узбек тилида ҳам кўпин сўздаги бўғин сони унлилар сонига тенг келади, юқори даги жумла немис тилида 18 та бўғиндан, ўзбек тилид эса 21 та бўғиндан иборат.

Бўғин нутқнинг энг кичик бирлиги ҳисобланса, то вуш (фонема) тилнинг энг кичик бирлигидир. Тил то вушлари нутқнинг бошқа бўлақларга бўлинмайдига таркибий қисмидир. Тил товушлари нутқ пойдевори- дир.

132-машқ. Матнни ифодали ўқинг, унда нечта жумла борлигини аниқланг.

ARBEIT IM GARTEN

Wir haben einen Garten. Unser Garten ist nicht groß. Dort wachsen viele Obstbäume. In unserem Garten blühen schöne Blumen. Mutter hat sie im Frühling gesät. Im Sommer muß man sie gießen. Ich habe eine Gießkanne. Ich gieße die Blumen jeden Tag. Die Arbeit im Garten freut mich. Arbeit macht das Leben süß.

¹ О. Сахер. Фонетика немецкого языка, Ленинград, 1969, стр.18.

,33-машқ. Кўйидаги макрл, маҳал ва тез айтишларни мазмунан ях- гуруҳларга, яъни синтагмаларга ажратинг:

Man lernt solange man lebt.	Wer fremde Sprache nicht
Das Glück ist blind.	kennt, weiß nichts von
Ich brachte nach Köln zwölf	seiner eigenen.
Töpfe.	
In kleinen Körbchen lagen	(Goethe)
hölzerne Löffel.	

134-машқ. Шеръни ифодали ўқинг, ундаги синтагмаларни фонетик и У ёарга ажратинг:

HERBST

Bund sind schon die Wälder,	Rote Blätter fallen,
gelb die Stoppelfelder,	Graue Nebel wallen,
und der Herbst beginnt.	kühler weht der Wind.

135-машқ. Сўз гуруҳларини, яъни фонетик сўзларни оддий сўзларга ижратинг:

dieser Film, diese Bilder, im Fieber, sich nicht irren, wir studieren, an der Tafel, bis zur Feier, nach dem Unterricht, alle Studenten, bis elf.

136-машқ. Сўзларни бўғинларга ажратинг:

Lola	Erde	fehlen	Tür	Schwester
Karim	Pferde	lehren	für	Bruder

137-машқ. Сўзлардаги товуш ва харфлар нисбатини аниқланг:

es	See	Berg	ich	Schule
er	leer	gern	acht	Deutsch

Бўғин ва унинг турлари

Бўғин нутқ занжирининг энг кичик бирлиги бўлиб, нутқ жараёнида ўпқадан чиқаётган ҳаво оқимининг нутқ аппарата орқали ҳосил қилинган нутқ бирлигидир. Бўғин нутқ жараёнида ўпқадан чиқаётган ҳаво оқими-

нинг нутқ аппарата орқали ташқарига бўлиниб-бўлин чиқиш натижасида ҳосил бўлади. Бу бўлиниш бир і вушдан ёки бир неча товушдан, тўғрироғи товушлар б рикмасидан юзага келади. Ўпқадан чиқаётган ҳаво оким нинг ҳар бир бўлиниши бир бўғинни ҳосил қилади. Н жараёнида айрим товуш эмас, балки бўғинлар бир-бир дан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам нутқнинг энг к чик товуш бирлиги бўғин ҳисобланади. Айрим тил т вушлари бир бўғинни ташкил қилиши ҳам мумкин, м салан: немис тилида o-ben, a-ber; ўзбек тилида: у, о-ли э-тик, и-лон сўзларидагидек. Немис тилида ҳам, ўзб тилида ҳам сўзлар бир бўғинли ёки кўп бўғинли бўл ва \ар бир бўғин баъзи ҳрларда бир унлидан, аксари ҳолларда унли ва ундошлар бирикмасидан ташкил топ ди. Немис ва ўзбек тилларида бўғинлар қуйидагича та кибий қисмлардан иборат бўлади:

Немис тилида	Ўзбек тилида
УК ¹ an	у — у келади.
УКК Art	ук — иш, от, уч, ун
КУ nah	ку — то, бо-ла, ло-ла, бе-да-на
ККУ blau	кук-бор, тор, зор, мак-таб, нон, чой
КУК nur	кукк — шарт, дард, турт, рост
КУ КК sind	кку — пре-зидент (ўзлашт. сўз)
ККУКК klingt	
КУККК Herbst	УККК — Эрнст (ўзлаштира сўз)
УККК Ernst	
ККУК Sprung	ККУКК — фронт, транс-порт (ўзл. сўз)

Немис ва ўзбек тилларида бўғин ажратиш

Одатда бўғиннинг бошланишида товуш паст бўлади, сўнгра кучаяди, бўғин охирига бориб, товуш яна пасаяди. Ҳавонинг ўтишида зарбга дуч келган фонема бўғинни юзага келтирувчи нутқ товуши ҳисобланади. Нутқда айрим товуш ёки фонема эмас, балки бўғинлар бир-бирдан ажралиб туради. Бўғинлар унли ёки ундош товуш

¹ У — унли
К — ундош

Билан тугайди. Немис тилида бўғинлар қуйидаги ҳолларда учрайди:

Бўғин чегараси чўзик, унли ва ундан кейин келган ундош ўртасида бўлади, масалан: o-ben, a-ber, ihre. Бунда унли ўзидан кейин келган ундош билан кучсиз боғланади. Бундай бўғинлар одатда очик бўғинлардир. Бўғиннинг бу гури ўзбек тилида ҳам бор, мае: о-лим, а-ник, Ко-мил.

Сўзда бўғин чегараси икки ундош ўртасидан ўтади. Бунда унли қисқа бўлиб ўзидан кейинги ундош билан кучли боғланади, масалан: tug-nen.

Бўғин чегараси чўзик унли ва сонор, портловчи ундошдан иборат бўлган ундошлар бирикмасидан олдин ўтади. Бу ҳолда ҳам чўзик унлилар очик бўғинни ташкил қилишда фаол иштирок этади, масалан: Ru-blikum.

Бўғин чегараси қисқа унли ва у билан кучли боғланган ундош орасидан ўтади. Масалан: Was-ser, mach-en.

Бўғин чегараси икки унли орасидан ўтади, масалан: Bau-er.

Агар сўзда учта ундош бирикиб келса, бўғин чегараси охириги ундош олдида ўтади, масалан: Häl-f-te.

Бўғин икки ундош орасида бўлади, бу шартли ёпик бўғиндир: Tag, gut.

Немис тилида сўзлар фонетик бўғинлардан ташқари орфографик бўғинларга ҳам ажралади ва улар морфологик бўғинлар билан қиёсланади¹ (8-жадвал).

8-жадвал

Немис тилида бўғин ажратиш

Фонетик бўғин ажратиш	Орфографик бўғин ажратиш	Морфологик бўғин ажратиш
Diens-tag	Diens-tag	Diens-tag
bau-en	bau-en	bau-en
Hän-de	Hän-de	Hän-de
Deck-e	Dek-ke	Deck-e
Wass-er	Was-ser	Wass-er
re-gnen	reg-nen	regn-en
üb-brig	üb-rig	übr-rg

¹ О. А. Норк, Н. Ф. Адамова. Фонетика современного немецкого языка. Нормативный курс. М., 1976, с.79.

Немис тилида бўғин уч турга бўлинади:

1. Очиқ бўғин — унли билан битган бўғин: treten
2. Ёпик бўғин — ундош билан битган бўғин: essen
3. Шартли ёпик бўғин: gut, Tag.

Шартли ёпик бўғинлар сўзларнинг морфологик ўзг. риши натижасида очик бўғинга айланади. Ўзбек тилид эса фақат очик ва ёпик бўғинлар мавжуд, лекин ўзбе тилидаги ёпик бўғинлар ҳам очик бўғинларга айлани кетиши мумкин. Шундай экан ўзбек тилидаги ёпик бўғин ларни ҳам шартли ёпик бўғин деб аташ мумки" (9-жадвал).

9-жадва

Немис ва ўзбек тилларида бўғин турлари

Немис тилида			Ўзбек тилида		
очик бўғин	ёпик бўғин	шартли ёпик бўғин	очик бўғин	ёпик бўғин	шартли ёпик бўғин
treten	fressen	trat	о-та	мак-таб, от	от (о-ти)
tragen	treffen	trug	бо-ла	бул-бул	том (то-ми)
lesen	essen	aß	у-ка	илм, бил им	гул (гу-ли)
beben	backen	buck	бугун	беш, тол	гап (га-пи)
schufen	schaffen	schuf	бо-ри		сир (си-ри)
fielen	fallen	fiel	то-ға		чай (чо-йи)
laufen	halten	hielt			

Немис тили бўғинларининг узбек тили бўғинларидан яна бир фарқи шундаки, сўзнинг морфологик ўзгариши натижасида немис тилида очик ва ёпик бўғинга айланмайди, узбек тилида бунинг аксини кўриш мумкин, масалан: о-та (о-там), бо-ла (бо-лам), у-ка (у-кам) сўзларининг иккинчи бўғинлари очик бўғиндан ёпик бўғинга от, том, гул, гап, сир, чай каби ёпик бўғинлар о-ти, то-ми, гу-ли, га-пи, си-ри, чо-йи каби очик бўғинга айланади.

116

138-машқ. Матнни ёпик бўғинда унлиларнинг талаффузига эътибор Дориб ифодали ўқинг.

WIE MALIK ERKÄLTUNG ZUGEZOG

Malik ist der beste Boxer in unserer Gruppe. Heute war er wieder im Boxerklub. Beim Ringkampf belegte er den ersten Platz. Nach dem Boxen trank er kaltes Wasser. Noch mit Schweiß bedeckt, ging er nach Hause. Unterwegs lief er stracks über die Eisbahn. Das Eis war noch nicht fest, es knackte, und Malik fiel ins Wasser. So zog er eine starke Erkältung zu.

139-машқ. Матнни чўзиқ унлиларнинг очикбўғиндаги талаффузига н.тибор бериб ифодали ўқинг.

AUF EIGENEN FÜßEN

Ein Dichter stand auf der Plattform einer überfüllten Straßenbahn. Unter den Fahrgästen befand sich auch ein junger Mann. Er stand dem Dichter. Nach einiger Zeit trat er dem Dichter zufällig auf den Fuß, merkte das aber nicht und blieb darauf stehen. Der Dichter zog den Fuß nicht weg und wurde nicht zornig. Aber an der nächsten Haltestelle mußte er aussteigen. Er klopfte dem Jungen auf die Schulter und fragte: "Sagen Sie junger Freund, wie alt sind Sie denn?" Der junge Mann drehte sich um und schaute den Dichter mit großen Augen an. "Zwanzig", antwortete er. "Da können Sie schon auf eigenen Füßen stehen", sagte der Dichter lächelnd.

140-машқ. Шеърни чўзиқ унлиларнинг шартли ёпик бўғинлардаги талаффузига эътибор бериб ифодали ўқинг.

SAG MIR, WO DIE BLUMEN SIND

(Pete Seeger, Max Colpet)
(gekürzt)

Sag mir, wo die Blumen sind.
Wo sind sie geblieben?
Sag mir, wo die Blumen sind.
Was ist geschehn?

117

Sag mir, wo die Blumen sind.
Mädchen pflückten sie geschwind.
Wann wird man je verstehn?
Wann wird man je verstehn?

Sag mir, wo die Mädchen sind.
Wo sind sie geblieben?
Sag mir, wo die Mädchen sind.
Was ist geschehn?
Sag mir, wo die Mädchen sind.
Männer nehmen sie geschwind.
Wann wird man je verstehn?
Wann wird man je verstehn?

Sag mir, wo die Männer sind.
Wo sind sie geblieben?
Sag mir, wo die Männer sind.
Was ist geschehn?
Sag mir, wo die Männer sind.

V боб

ТОВУШЛАРНИНГ НУТҚ ЖАРАЁНИДА ЎЗГАРИШИ

Нутқ бир-бири билан мазмунан боғланган сўз, сўз би-1
рикмалари ва жумлалардан иборат бўлади. Сўз ва сўз би-1
рикмалари нутқ жараёнида бир ва ундан ортик маънолар
касб этади ҳамда морфологик, синтактик вазифаларни j
бажаради. Сўз, сўз бирикмалари ва жумлалар ташкил қил-
ган нутқ занжири тил товушлари, бўғинлардан иборат l
бўлиб, нутқца муайян фонетик шароитларда бир-бирла-
рига таъсири натижасида қисман ёки бутунлай ўзгаради. |
Бундай ўзгаришлар маълум қонуният заминида содир i
бўлиб, улар мажмуи фонетик қонунлар дебҳам юри- ,
тилади.

1. Кнаклаут. Немис тилида унлилар сўз ва бўғин бошида
келганда зарб билан талаффуз қилиниши. Немис тили фо-
нетикасида унлиларнинг бундай айтилиши Кнаклаут (der

feste Einsatz) дейилади ва транскрипцияда унли товуш
олдига юкорида [²] белгиси қўйилади. Масалан: Anna
[²ана:].

euch	oben	— юкорида
aber	Erde	— ер
Öfen	immer	— доимо
unser	Übung	— машқ

141-машқ. Қўйидаги сўзларни ўқинг, сўз ва бўғин бошида келган
унлиларнинг зарб билан ўқилишига эътибор беринг:

üben	Übel	übrig	üblig
Ofen	öffnen	Österreich	Öl
Igel	immer	erinnern sich	Übung

2. Унлиларнинг кучли ва кучсиз қайтиш билан талаф-
фуз этилиши. Немисча fester Anschluß) билан талаффуз қили-
нади, чунки товуш пайчалари талаффуз охирида бўшаш-
майди ва унли ўзидан кейин турган ундош товуш билан
боғланиш кучли бўлганлиги туфайли ундош билан деяр-
ли қўшилиб кетади, масалан:

gern	Kappe	Löffel	fünf	Bild
Heft	acht	örtlich	dürfen	Kind
kennen	Stadt	Töchter	tüchtig	immer

Ҳамма чўзиқ унлилар кучсиз қайтиш (немисча loser
Anschluß) билан талаффуз қилинади, товуш пайчалари
талаффуз охирида бўшашмайди, натижада ўзидан кейин
турган ундош ўзидан олдин турган унли товушга бирда-
нига қўшилиб кетмайди, масалан: geben [*ge:ben]

viel	Dienst	holen	ober	Büro	so
vier	liegen	schon	oder	Brot	froh

142-машқ. Сўзларни ўқинг; қисқа унли ва ундан кейин келган ун-
дош орасидаги боғланишнинг кучлилигига эътибор беринг:

Sport	Moskau	doch	oft	Post
Stunde	Brandenburg	Hund	Ost	Butler

143-машк. Сўзларни ўқинг; чўзиқ унли ва ундан кейин келган ун-дош орасидаги боғланишнинг кучсизлигига эътибор беринг:

stören	Ufer	Töne	Öfen	nehmen
Tücher	üben	Hüte	über	Saat
Söhne	Möbel	Größe	Übung	Brot

3. Унлиларнинг сифат ва миқдор жихатдан ўзгариши. Немис тилида унлилар нутқ жараёнида сифат жихатидан ўзгармайди. Урғусиз бўғинларда ёпиқ унлилар [i:, o:, y:, e:, e:, φ, u:] ҳам, очик унлилар [a:, e:, ±:, u:, a:, э:, y:, оеј] ҳам ўз сифатини сақлаб қолади. Немис тили унлилар урғусиз бўғин миқдор жихатдан ўзгаради: яъни редукцияга учрайди, чўзиқ унлилар ярим чўзиқ талаффуз этилса, қисқа унлилар эса яна ҳам қисқароқ талаффуз этилади, масалан:

чўзиқ унлилар		қисқа унлилар	
урғули бўғин	урғусиз бўғин	урғули бўғин	урғусиз бўғин
a:	a.	a	а
i:	i.	Х	Л
u:	u.	и	и
e:	e.	с	Е
e:	с.	о	Э
ö:	о.	Ү	Ү
y:	Ү.	œ	œ
0:	0.		

Қисқа [e] унлиси ажралмайдиган олд қўшимчалар; ва қўшимчаларда кучсиз талаффуз этилади, редукция учрайди. Редукцияланган [э] унлиси урғусиз (be-, ge-, er ... олд қўшимчаларда ва (-e, -en, -er, -ler, -пег каби) қўшимчаларда учрайди. Немисча [э] унли товуши мурмелла (Murmellaut) [э] деб юритилади, масалан:

(E) мурмеллаут [э] [E] урғусиз бўғинда г дан олдин

Arbeiterin ʹarbäetsr±n	Arbeiter ʹarbäetB
lehren 1e:гэп	Lehrling re:bl±п

bekommen Бэкэтэп	erzählen eB'tse:len
gekommen »gakoman	zerschlagen ts3Bjla:g9n
Gebäude *gabo0da	verstehen faB'fte:an

Немис адабий тили ривожланишининг hozirgi davridagi fonetik ёзувда мурмеллаут [э] сонор товушлари олдида келганда бутунлай тушириб қолдирилмоқда. Бу \олат [e] товушини жуда қисқа талаффуз этилишини тақозо этади:

Aachen ʹa:xn	binden bxndn	oder o.dB
backen bakn	spenden jpendn	aber ʹa:бв
Stiefel Jtirfl	legen le:gn	übel y.бв
taufen taofh	üben ʹy:bn	jeder je.ds

144-машк. Ўқинг. Урғусиз бўғинда чўзиқ унлиларнинг чўзиқ ва ярим чўзиқ ўқилишига эътибор беринг:

Traktor	wer	lebendig	für	die	Theater
Charakter	vor	Lorelei	Anna	wir	Doktor

145-машк. Сўзлар бирикмаларини ўқинг. Урғусиз бўғинда келган қисқа унлиларнинг янада қисқароқ ўқилишига эътибор беринг:

an Ort und Stelle	von Tag ab	ins Auditorium
zum Beispiel	ich bin da	Tag und Nacht
von Wali hören	Eis mit frischen	Früchten essen
Sardor ist beim Lehrer		Aufenthalt in Halle
das schöne Dresden		im Heimatdorf
bis elf geöffnet		um die Hilfe bitten

146-машк. Матнни ўқинг, урғусиз бўғинларда (ej унлисининг ўқилишига эътибор беринг:

DER WEISE UND SEEMANN

(Arabisches Märchen)

Ein Weiser machte einmal eine Seereise. Er fragte einen Matrosen: "Kannst du lesen und schreiben?" "Nein!" antwortete der Matrose. "Dann hast du die Hälfte deines

Lebens verloren"! sagte der Weise bedauernd. Bald dara kam ein heftiger Sturm. Das Schiff kenterte und begann z sinken. Da fragte der Matrose den Weisen: "Kannst d schwimmen?" "Nein!" antwortete der Weise. "Dann", sprac der Motrose, "hast du das ganze Leben verloren! "Der Weis bittete den Seemann um die Hilfe. Der Seemann rettete de Weisen. Der Weise dankte ihm für die Rettung.

Немис тилида [y], [o] қисқа унлилари баъз сўзларда бўғинни, ўзидан кейин келган унли билан бир галикда ташкил қилади. Бу ҳолда [j], [Ц], [o] унлилар ўта қисқа талаффуз этилади, масалан:

Linie	lingual	Amalie
Ingenieur	Linguist	Managua
Familie	Lingua	Cenua
Statue	Toilette	Ferien
aktuell	Moabit	Radio
Suite	Januar	Februar

147-машқ. Матнни ўқинг, [\], [u j], [o] унлиларининг ўта қис ўқилишига эътибор беринг.

MEINE FAMILIE

Mein Name ist Martin. Ich bin II Jahre alt. Ich bin a' Felsberd in Deutschland. Mein Vater heißt Rainer, mein Mutter heißt Mariele. Ich habe eine Schwester Julia, 8 un einen Bruder: Chris, 6 Jahre alt. Wir haben 2 Wellensittlich Meine Hobbyist sind Lesen und Essen. Ich kann Flöte spiele und gut basteln.

4. Унлилар ўзгаришининг фонетик қонуниятлари. Не мис тили унлиларининг нутқ жараёнида ўзгариши қону ниятлари унинг барча ривожланиш даврларини ўз ичиг олади. Бундай фонетик ҳодисалар сўзларнинг граммати ўзгариши натижасида пайдо бўлган. Масалан: кучли феълларнинг уч асосий форма ясалишида феъл ўзгаидаги унл товуш ўзгаради. Имперфект (ўтган замон) феъл шакли нинг ясалишида аблаут (Ablaut) фонетик ҳодисаси муҳим

аҳамиятга эга. Аблаут натижасида кучли феълларнинг ўзгаидаги унлилар ўзгаради, масалан:

Infinitiv (Инфинитив)	Imperfekt (Имперфект)		Partizip II (Сифатдош II)
waschen	wusch	gewaschen	ЮВМОҚ
stehen	stand	gestanden	турмоқ
tun	tat	getan	бажармоқ
nehmen	nahm	genommen	олмоқ
trinken	trank	getrunken	ичмоқ
mögen	mochte	gemocht	хохламоқ
müssen	mußte	gemußt	зарур бўлмоқ

148-машқ. Гапларни презендан претеритумга айлантинг ва ифо дали ўқинг:

- 1) Sie waschen weiße Wäsche.
- 2) Vor dem Institut stehen viele Studenten.
- 3) Meine Oberzähne tun Weh.
- 4) Nehmen wir die Kugelschreiber mit.
- 5) Ich möchte Tee trinken.
- 6) Sie mögen also Kaffee!
- 7) Die Studenten müssen tüchtig studieren.
- 8) Er liest den Text noch einmal.
- 9) Mamlakat kommt um elf Uhr zu Schachodat.

149-машқ. Гапларни претеритумдан презенга айлантинг ва ифо дали ўқинг.

Брехунг (Brechung) (синиш). Кучли феъллар презенс (ҳозирги замон) да тусланганда I ва III шахе бирликда узакларидаги [e] унлиси [i, ie] га ўзгаради. Бу фонетик \одиса брехунг-синиш ёки унлиларнинг кўтари - I и ш и дейилади. Бунда ўрта тил кўтарилиш унлисига узгаради, масалан:

I шахе	И шахе	III шахе
ich sehe	du siehst	er sieht
ich nehme	du nimmst	er nimmt

Ўзбек тилида ҳам сўзларнинг грамматик ўзгариши натижасида унлиларнинг бошқа унлиларга ўзгариш ҳоллари бор¹. Бу фонетик ҳодиса немис тилидаги аблаут ҳодисасига тўғри келади, масалан:

[0--a]	сон (от) — сана феъл шакли онг — англа от — ата
[ë--я]	ёш — яша
[я--ë]	ая (феъл) — аёв (от)
[a--o]	сўрамоқ — сўроқ чанқамоқ — чанқоқ
[и--у]	ўқимоқ — ўқув тўқимоқ — тўқув

Немис тилида феъл шакли ўзгариши натижасида унлилар ўзгариб, а, о, и унлилари Umlaut (умлаут) олади, яъни унли устига икки нукта қўшилади. Масалан:

бирлик	кўплик
I. ich fahre	wir fahren
II. du fährst	ihr fahrt
III. er fährt	sie fahren

Немис тилида отларнинг кўплик шакли ясашида ҳам сўзлар ўзагидаги унли ўзгаради; баъзи отлар ўзагидаги унли кўпликда умлаут олади, масалан:

бирлик	кўплик
die Wand	die Wände
der Vater	die Väter
die Mutter	die Mütter
die Tochter	die Töchter
die Hand	die Hände

¹В.В.Решетов ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Фонетика. Лексикология, морфология. Тошкент, 1965, 67-бет.

Бошқа сўз туркумларидан от ясашда сўз ўзагидаги баъзи унлилар ўзгаради. Ясама сўз ўзагидаги унли умлаут олади, масалан:

backen — нон ёпмоқ	Bäcker — нонвой
schulen — ўқитмоқ	Schüler — ўқувчи
Dorf — қишлоқ	Dörfler — қишлоқца яшовчи
laufen — югурмоқ	Läufer — югурувчи
stark — кучли	Stärke — куч

Шунингдек, бошқа сўз туркумларидан сифат ясашда ҳам сифат ўзагидаги унли умлаут олади, масалан:

schwach — die Schwäche	mündlich — оғзаки
Mund — оғиз	nördlich — шимолий
Norden — шимол	gefährlich — хавфли
Gefahr — хавф	gebrauchlich — керакли
gebrauchen — керак бўлмоқ	jährlich — йиллик
Jahr — йил	

150-машқ. Жуфт сўзларни ўқинг, грамматик ўзгариш натижасида унлиларнинг ўзгаришига эътибор беринг:

Schule — мактаб	Schüler — ўқувчи
fahren — бормоқ (<i>машинада</i>)	Fährte — из
Baum — дарахт	Bäume — дарахтлар
wachsen — ўсмоқ	wächst — ўсяпти
Apfel — олма	Äpfel — олмалар
Stadt — шаҳар	Städter — шаҳарлик
Haus — уй	Häuser — уйлар

151-машқ. Юқорида берилган сўзлар иштирокида гаплар тузинг.

Ўзбек тили фонетикасида сўзларнинг морфологик ўзгаришида сўзларнинг ўзагидаги унли ўзгармайди, масалан: бормоқ — бораппти, келмоқ — келинг, кекса — кексароқ, хужум — хужумчи, қўркмоқ — қўркоқ, чидамоқ — чидамли.

5. Ундошлар ўзгаришининг фонетик қонуниятлари. Немис тилида сўз ва бўғин охирида, бир бўғинда келган [b,

d, g, z, v] жарангли ундошлар жарангсизлашиб (p, t, k, s, f) ундошлар каби ўқилади. Бу фонетик ҳодиса ауслаутгезетц (Auslautgesetz) дейилади, масалан:

Verb	— феъл	abfragen	— сўрамок
Mund	— оғиз	endlich	— ниҳоят
Tag	— кун	weggehen	— кетмок
Treptow	— Трептов	täglich	— хар кун и
Gas	— газ	Häschen	куенча

Ўзбек тилида ҳам сўз охирида келган (б, д, ж, з, г) жарангли ундошлари жарангсизлашади. Бу ҳодиса сўз охирида жарангли ундош келса ва жарангли ундош билан тугаган сўзларга жарангеиз ундош билан бошланган аффикс қўшилганда содир бўлади.

б—п мактаб	— мактап	китобсиз	— китопсиз
д—т озод	— озот	кандсиз	— кантсиз
г—к барг	— барк	баргеиз	— барксиз
ж—ч харж	— харч	харжеиз	— харчеиз

Ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятларидан бири шундан иборатки, жарангли билан тугаган сўзларга жарангеиз билан бошланган аффикс қўшилиши натижасида негиз охиридаги товушнинг ўзигина жарангсизлашиб крлмасдан, жарангли билан бошланган аффикснинг биринчи ундошини ҳам жарангеиз товушга айлантириб юборади, масалан: жавобга — жавопка, баргга — баркка, боғга — бокка, жанубдан — жануптан.

Ўзбек тилида жарангли (в, з) ундошлари сўз охирида жарангеизланмайди ва в—ф, з—с жуфт ундошлар бир хил, ўхшаш морфемаларда келганда сўзларнинг маъноларини фаркларга хизмат қилади, масалан: сув — суф, нав — наф, кез — кес, ноз — нос, оз — ос, туз — тус.

152-машқ. Жумлаларни ўқинг. Сўз, бўғин охирида келган жарангли [b, d, q, V, z] ундошларининг жарангеиз [p, t, k, f, s] ундошлари каби ўқилишига эътибор беринг:

- 1) Botir ist ihr jüngstes Kind.
- 2) Es gibt in Taschkent zwei Bahnhöfe.

- 3) Guten Tag!
- 4) Wir sind im Treptow-Park Berlins.
- 5) Hinter dem Hasen ist ein Häschen.
- 6) Wenn die Spinnen im Regen spinnen, wird es nicht lange rinnen.
- 7) Er zog sich in einen stillen Winkel zurück.
- 8) Andere Städchen, andere Mädchen.
- 9) Frisch begonnen, ist halb gewonnen.

153-машқ. Шеърни ўқинг. Сўз ва бўғин охирида [b, d, g, z, v] ундошларининг жарангеизланишига эътибор беринг:

UWE BERGER

(Auszug aus der Stille)

Der Fluß, der sich durch dürre Steppen windet,
der Sehnsucht gleich, die nicht Erfüllung findet,
ist mir so fremd wie dieses bunte Haus,
Und bleibt sich gleich dir Wölbung dunklen Blaus.
Im West und Ost sind wir erdenschwer,
gebunden an uns selbst, was trieb mich her?
Was einst den Weisen in die Stille zog,
war, was mich auf ihr fortzugeben bewog.
Die, die da Schafe hüten, Brunnen bauen,
empfangen mich mit schweigenden Vertrauen.
Wo Dichter sahen die Barbaren schweifen,
vermochte Weisheit zum Gesetz zu reifen.
Dagegen, mit der Fackel in der Hand,
herrst der Barbar in Du Fuß altem Land.

б. Ассимиляция. Сўзда ёнма-ён келган икки хил товушнинг бир-бирига таъсири натижасида юзага келган ўхшашликка — ассиляция дейилади. Ассимиляция прогрессив ва регрессив бўлади.

Прогрессив ассиляция немис тилида ҳам, узбек тилида мавжуд бўлиб, унда олдин келган товушнинг таъсирида кейинги товуш олдингига ўхшаш товушга айланади, ўзидан олдинги товушнинг юмшоқлигига, жарангли жарангеизлигига мослашади.

Немис тилида бир сўзнинг охирида келган жарангсиз ундош таъсирида иккинчи сўзнинг бошида келган жа-, рангли ундош ярим жарангсиз айтилади, масалан:

mit dem *Gast — меҳмон билан	das *Buch — китоб
das *Dach — том	aus der Sage — афсонадан
mit dir — сен билан	Kommt der Winter? — Қиш келяптими?

[c] (Ich — Laut) ундош товуши Ch ҳарфлар бирикмаси' олд қатор (i, e, ä, ü, ö) унлиларидан кейин келса [c] ихлаут — Ich — Laut тарзида талаффуз этилади, масалан:

der Unterricht — даре	die Fächer — фанлар
sprechen — гаплашмоқ	die Geschichte — тарих
zeitlich — ўз вақтида	die Bücher — китоблар

Ch ҳарфлар бирикмаси бирор сонордан кейин (Milch) ҳамда -chen, -lich ва -ig суффиксларидан кейин ҳам [c] деб ўқилади.

[x] (Ach — Laut) ундош товуши

Ch ҳарфлар бирикмаси орқа қатор а, о, и унлиларидан кейин келса, [x] ахлаут (Ach — Laut) тарзида талаффуз этилади, масалан:

das Buch — китоб	noch — яна
suchen — қидирмоқ	die Woche — ҳафта
die Sprache — тил	das Mädchen — қиз

Ch бирикмасидан олдин [ao] дифтонги келса ҳам [x] деб ўқилади: auch.

Регрессив ассимиляцияда жарангли ундош ўзидан кейин келган жарангсиз ундош таъсирида жарангеизлашадди, масалан:

die Stadt — шаҳар	du fragst — сен сўраяпсан
es gibt — бор	der Herbst — куз
du lädst ein — сен таклиф қиляпсан	ihr lest — сизлар ўқияпсизлар

154-машқ. Мақолларни ўқинг. Прогрессив ва регрессив ассимиляциями аниқланг, ўзбек тилига таржима қилинг:

- 1) Wie die Mache, so die Sache.
- 2) Aller Anfang ist schwer.
- 3) Habe Achtung vor dem Alter.
- 4) Den ersten Tag ein Gast, den zweiten eine Last.
- 5) Sparen bewahrt, was Arbeit gewann.
- 6) Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben.
- 7) Absicht ist die Seele der Tat.

Ўзбек тилида ассимиляция ходисасига нутқ товушларининг каттик-юмшоклик, жарангли-жарангсизлик, портловчи-сирғалувчи лаб товушлари, сонорлар ва бошқаларнинг ўзаро ўхшашлиги киради.

Прогрессив ассимиляцияда товуш ўзидан олдин келган товуш таъсирида ўзгаради, олдингига ўхшаш товушга айланади: чимбат-чиммат, юракга-юракка, қиличга-қиличка, ошга-ошка, ишдан-иштан, отдан-оттан.

Регрессив ассимиляцияда кейинги товуш таъсирида олдинги товуш ўз хусусиятини ўзгартириб, кейинги товушга бирон сифат бўйича мослашади, масалан: танбур-тамбур, шанба-шамба, ёзсин-ёссин, тузсин-туссин, ёкса-ёкса, нуқсон-нуқсон, оқшом-охшом¹.

7. Ярим жарангсизланиш. Немис тилида жарангли ундошлар сўз бошида ярим жарангсиз ўқилади. Фонетик ёзувда бу фонетик ходиса кўпинча ифодаланмаса-да, баъзи тилшунослар ярим жарангсизланиши [*] белгиси билан ифодалайдилар². Ўзбек тилида жарангли ундошларнинг бундай ўзгариши кузатилмайди, чунки сўз бошида жарангли ундошлар кучли талаффуз этилмайди. Қийёсланг:

немис тилида

Wir sind jung, und das ist schön.

/.. Brand

¹ В. В. Решетов, С. И. Иброҳимов, У. Т. Турсунов. Ф. К. Камолов. Хозирги ўзбек адабий тили. Т., 1966, 62-бст.

² О. А. Норк, Н. Ф. Адамова. Фонетика современного немецкого языка. Нормативный курс. Москва, 1976, стр.94.

Wir sind jung, die Welt ist offen,
o, du schöne, weite Welt!
Unser Sehnen, unser Hoffen
zieht hinaus in Wald und Feld.
Brauder, laß den Kopf nicht hängen,
kannst ja nicht die Sterne sehn!
Aufwärts blicken, vorwärts drängen!
Wir sind jung und das ist schön.

узбек тилида

Балиқ деди: — Эй, бақа,
Берайми сенга чақа?
Варрак учар хаволаб,
Вали кулар хохолаб.
Горилла деган маймун
Гугурт ўйнабди бир кун.
Денгиз тўлғониб тошар,
Довул билан довлашар...

(*"Қувноқ алифбе "* дан.)

8. Жарангеиз ундошларнинг жарангли ундошлар билан алмашинуви. Немис тилида ҳам, узбек тилида ҳам шовкинли жарангли ундошлар сўз охирида жарангеизланади. Шу жарангеизланган ундошдан кейин сўзнинг морфологик ўзгариши билан унли кўшимча ёки унли билан бошланадиган кўшимча қушилса, жарангеиз ундош жарангли ундош билан алмашади, масалан: немис тилида:

der Tag (кун)	die Tage (кунлар)
der Freund (дўст)	die Freunde (дўстлар)
das Kind (бола)	die Kinder (болалар)
das Verb (феъл)	die Verben (феъллар)

Узбек тилида: барг (барк) — барги (барги), китоб (китоп), китоби (китоби), қанд (кант) — қандинг (кандинг), тож (точ) — тожи (тожи), илож (илоч) — иложи (иложи).

9. Аккомодация. Немис тилида лабланмаган унлилар лабланган кўшни унли таъсирида қисман лабланади. Бу фонетик \одиса аккомодация дейилади, масалан:

tun — бажармок	das Lob — мақтов
die Kühnheit — жасурлик	mündlich — оғзаки
das Boot — қайик	der Sohn — ўғил

Немис тилида аккомодация -лаб оҳангдошлиги натижасида унлилар лабланмаган ундошларнинг лабланган вариантларини келтириб чиқарса, узбек тилида олдинги бўғинда келган лабланган унли, кейинги бўғинда ҳам лабланган унли қўлланишини кўп ҳолларда тақозо қилади, демак ўзбек тилида лаб гармонияси унлилар орасида содир бўлади, масалан: улуғ, бодом, буюк, бутун, юлдуз, гумбур-гумбур.

Геминация. Немис тилида бир сўз таркибида бир хил ундошнинг кўшалок ишлатилиши шу кўш ундошлар олдида келган унлининг қисқа ўқилишидан ва кўш ундошларнинг ҳам битта қисқа ундош бўлиб талаффуз этилишидан дарак беради, масалан:

kommen — келмок	brennen — қуймок
dann — сўнгра	interessant — қизиқарли
alle — ҳамма	das Komma — вергул

Ўзбек тилида ҳам ундошларнинг кўшалок ишлатилиши кўп учрайди. Бир сўз таркибидаги кўш ундош узбек тилида иккита мустақил товушни, фонемани ифодалайди, масалан: аввал, етти, катта, содда, иссиқ, арра, марра. Узбек тилида бир сўз таркибида бир хил ундошларнинг кўшалок ёки яқка ишлатилиши сўз маъносини фарклаши мумкин, қиёсланг: чинни — чини, холли — холи, толли — толи. Бир сўзнинг охири ва иккинчи сўзнинг бошида талаффуз жиҳатидан бир хил бўлган икки ундош келса, битта чўзиқ ундош каби ўқилиши немис тили ва узбек тили фонетикасида учрайди, масалан:

немис тилида	узбек тилида
mein Name — менинг исмим	хат ташувчи
mit Tante — холам билан	арзон нок
komm mit — бирга юр	енгил ликоб
annehmen — қабул қилмок	эркак киши
mitteilen — хабар бермок	уч чизим

155-машк. Шерни ифодали ўқинг. Лабланмаган ундошларнинг лабланган қўшни унлилар таъсирида қисман лабланишига эътибор беринг!

FUCHS UND IGEL

(B. Busch)

Ganz unverhofft an einem Hügel
Sind sich begegnet Fuchs und Igel.
Halt, rief der Fuchs, der Bösewicht.
Kennst du des Königs Order nicht?
Ist nicht der Friede längst verkündigt?
Und weißt du nicht, daß jeder sündigt,
Der immer noch gerüstet geht?
Im Namen seiner Majestät —
Geh her und übergib dein Fell!
Der Igel sprach: Nur nicht so schnell!
Laß dir deine Zähne brechen,
dann wollen wir uns weiter sprechen.
Und alsogleich macht er sich rund,
Schließt seinen dichten Stachelbund,
Und trotz getrost der ganzen Welt,
Bewaffnet, doch als Friedensheld.

10. Аспирация. Немис тилида портловчи, жарангсиз [р, т, к] ундошлари баъзи ҳолларда кучли нафас чикариш (Aspiration — аспирация) билан талаффуз этилади. Уларнинг талаффуздан кейин оғиз бўшлиғидан бир оз h — тарзида! и шовқин билан ҳаво чиқади, бу ундошларнинг портлашидаги шовқинни пасайтиради. Портловчи, жарангсиз р, т, к ундошларининг талаффузи вақтидаги кучли нафас чикариш даражаси шу ундошларнинг сўздаги жойлашиш ўрнига боғлиқ.

1) Агар р, т, к ундошлари урғули бўғин бошида ундан ёки сонордан олдин келса кучли нафас чикариш билан талаффуз этилади, масалан:

Kreide — бўр	Tal — водий	Puppe — кўғирчок
Platz — жой	kommen — келмоқ	Tante — хода
Knie — тизза		

2) Агар р, т, к ундошлари урғули бўғин (сўз)нинг охирида келса ҳам кўшимча нафас чикариш билан айтилади, масалан:

Verb — феъл	Tag — кун	Hand — қўл
		Art — хил

3) Агар р, т, к ундошлари урғусиз бўғинларда унлилардан олдин келса кучли нафас чикариш бир оз пасаяди, масалан:

Alpen — Алп тоғлари	Rente — пенсия
mutig — жасур	Werke — заводлар

4) Агар р, т, к ундошларидан кейин бошка портловчи, жарангсиз ундош ёки бирон сирғалувчи ундош келса кўшимча нафас чикариш айникса кучсизланади, масалан:

Kopf — бош	bleibst — қоляпсан
sagst — айтаяпсан	singst — қуйлаяпсан

Ўзбек тилида п, т, к ундошлари ўзбек тилининг барча ундошларидек немис тили ундошларига Караганда кучсизроқ талаффуз қилинади. Шунинг учун ҳам ўзбек тилида аспирация фонетик ҳодисаси учрамайди, масалан: мактаб, қоп, топ, гап, керак, терак, катак, тарих, от, тош, темир, томир, тирик, тетик.

156-машк. р, т, к ундошларининг кучли нафас чикариш билан ўқилиш ҳолларини матндан аниқланг ва уни ифодали ўқинг.

MEIN VATER

Mein Vater ist ein wunderbarer Mensch. Er schimpft nie. Er ist nie böse. Er hat für alles und jeden Verständnis. Er versteht die moderne Jugend. Mein Vater hat viele Interessen. Er liest Romane, Novellen und viele wissenschaftliche Bücher. Er bildet sich weiter. Er liebt gute Musik, und er spielt Schach wie ein großer Meister. Er schwimmt gern, läuft Schi und reißt alle in seiner Begeisterung für den Sport mit. Früher

war er Spitzensportler, aber er spricht nie darüber, denn e" lobt sich nie selbst.

Mein Vater ist nicht nur klüger als andere Väter, er hat i seinem Leben auch noch nie etwas Verbotenes getan. Er Lehrer und liebt die Ehrlichkeit über alles. Mein Vater mu" in seinem Beruf viel arbeiten, er hilft aber jeder Zeit zu Hause. Er sorgt für uns, ist zärtlich und immer gerecht. Deshalb ist mein Vater ein Mensch, den ich bewundere.

11. Геминация. Нутқ занжирида товушлар уч қисмдан иборат бўлади: бошланғич қисм, асосий қисм, охирги қисм. Тил товушининг бошланғич қисмини талаффуз қилиш учун нутқ органлари ҳозирланади ва талаффуз қилишни бошлайди, нутқ органларининг шу товушнинг талаффузига ўтиб олиб талаффуз қилган қисми асосий қисмдир, нутқ органларининг товушнинг талаффузидан сўнг бошланғич ҳолатга қайтаётган вақтда ҳосил қиладиган қисми охирги қисмдир. Бир товушдан иккинчи товушга ўтиш жараёнида товушнинг охирги қисми ундан кейин талаффуз этиладиган товушнинг бошланғич қисмига қўшилиб кетиши г е м и н а ц и я д и р . Бу қуйидагича содир бўлади: бунда бир сўз охиридаги ундошнинг охирги қисмининг ҳосил бўлиш ўрни ва усулига кўра ўхшаш бўлган кейинги сўзнинг бошида келган ундош товушнинг бошланғич қисми билан қўшилиб кетади. Шунда сўзлар чегарасида келган икки ўхшаш ундош битта қиска ундош каби айтилади. Немис тилида бу фонетик ходиса кўшма сўзлар таркибий қисмлари ўртасида содир бўлади, масалан:

Handtuch	aussehen	Fahrrad
Handtasche	Schiffahrt	zweifellos
Hauptthema	Stadtteil	Zweiggeschäft
Haussuchung	Volllauf	zwölfmal
Stiefvater	Bergkamm	Heimmanschaft
	Halbpelz	

Агар бир сўз охирида жарангеиз ундош, иккинчи сўз бошида жарангли ундош келса, товуш пайчалари иккинчи ундошнинг асосий қисмидан титрай бошлайди. Нати-

жада икки ундош ўрнида айтилаётган бир ундошнинг бош қисми жарангеиз, охирги қисми жарангли бўлади, масалан:

mit dir	über rohes Obst denken
an dem Berg gibt es	ein Schiff fährt
das Verb bleibt	komm mit
das Bett decken	

157-машқ. Матнни ифодали ўқинг. Қўшма, ясама сўзлар таркибий қисмлари орасида икки жарангеиз ундошнинг битта қиска жарангеиз ундошдек ўқилишига эътибор беринг:

EIN TELEFONGESPRÄCH MIT VETTER

Mein Vetter ist erkrankt. Er wohnt weit von uns, hat aber ein Telefon. Ich werde versuchen, ihn, anzurufen. Vor unserem Haus ist eine Telefonzelle. Ich gehe zum Telefon, nehme den Hörer, werfe eine Wertmarke in den Schlitz und wähle die Telefonnummer meines Vettters. Mein Vetter antwortet nicht. Da versuche ich es noch einmal. Endlich meldet sich mein Vetter. Ich erfahre von ihm, daß er schon fast gesund ist. Wir verabredeten uns, am Sonntag eine Schiffahrt zu unternehmen.

158-машқ. Шеърни ифодали ўқинг. Икки сўз орасида келган жарангеиз ва жарангли ундошларнинг ярми жарангеиз, ярми жарангли айтилишига эътибор беринг:

ERLKÖNIG

J. W. Goethe

Wer reitet so spät durch Nacht Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
er hat den Knaben wohl in dem Arm,
er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

"Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht?" --
"Siehst, Vater, du den Erbkönig nicht?"

Den Erlkönig mit Krön' und Schweif?" —
"Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif. —

"Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir;
manch' bunte Blumen sind an dem Strand;
meine Mutter hat manch' gülden Gewand". —

"Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
was Erenkönig mir leise verspricht?" —
"Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind:
In dürren Blättern säuselt der Wind". —

"Willst, feiner Knabe, du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
meine Töchter führen den nächtlichen Rhein
und wiegen und tanzen und singen dich ein". —

"Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am düsteren Ort?" —
"Mein Sohn, mein Sohn, ich weh'es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau". —

"Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt". —
"Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan!"

Dem Vater grauset's er reitet geschwind,
er hält in den Armen das ächzende Kind,
erreicht den Hof mit Mühe und Not;
in seinen Armen das Kind war tot.

12. Унлилашув. Бу фонетик ҳодиса тил олди [г] ундошининг олд қўшимчаларда ва чўзик унлилардан кейин (а: дан ташкари) [а:], [о:] унлиларидек талаффуз этилиб, транскрипцияда [в] белгиси орқали ифодаланadi.

Кага немисча талаффуз луғатида¹ [в] унлисига ярим очик, унча аник бўлмаган, тил ўрта сифати берилган.

¹ Kollektiv. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. Leipzig, 1982. S.54.

Унлилашган ярим очик, унча аник бўлмаган, тил ўрта [в] талаффуз этилганда оғиз бир оз очилади, тил олди қир-гоклари пастки олд тишларга тегади, тил ўртаси юмшок танглай томон бўртиб чиқади, жаранглиниши [а, о, а:, о:, е:, е] унлиларидан бирига ўхшаб кетади.

Унлилашган [в] товуши ёзувда қуйидаги ҳолларда уч-райди:

1) г — ажралмайдиган олд қўшимчаларда келса: erklären, versäumen, zerschlagen.

2) г — қўшимчаларда келса: Kinder, Maler, Gärtner.

3) , _ чўзик унлилардан кейин келса (а: дан ташкари): wir, Meer, Ohr, Tür.

159-машқ. Ҳикояни ўқинг, г ундошини қўшимчаларда унлилашишига эътибор беринг.

DIE ABSCHREIBEBRILLE

(Nach I. Feustel)

Paul war ein Riesenfaulpelz. Die Schulaufgaben machte er selten selbst. Er schrieb sie meist ab. So einer war Paul. Nun sollten sich die Schüler zum Diktat vorbereiten. Zehn Wörter mit "pf" sollten sie üben, auch "Hundeknopf" und "Hosenknopf". Aber Paul übte sie nicht, er schrieb sie auf einen Zettel, immer der Reihe nach. Und den Zettel legte er vor der Diktatstunde unter seine Federtasche. Was sollte nun noch schiefgehen?

Alles ging vorzüglich, glaubte Paul. Schon am nächsten Tag erhielten die Schüler die Diktate zurück. Nur Paul bekam kein Heft. Es wurde ganz still in der Klasse, als der Lehrer die Sätze aus Pauls Heft vorlas: "Der Pudel frißt die Wurst aus dem Hasenknopf. E)ie Mutter näht den Hundeknopf an Kurts Hose".

Die ganze Klasse lachte so, daß manchen die Tränen aus den Augen kullerten.

"Lacht doch nicht so! Ich habe mich nur verguckt!" rief Paul und hielt sich gleich erschreckt die Hand vor den Mund. Da war es heraus!

"So! So" sagte der Lehrer und holte auf dem Schubfac eine große Brille. Er setzte Paul die Brille auf die Nase Damit du dich beim Abschreiben nicht mehr verguckst".

Nun war Paul für immer vom Abschreiben geheilt.

160-машк. Диалогни ўқинг, [г] ундошининг чўзик унлилардан қ(йинн [а: дан ташқари) унлилашган қисқарок [в) товуши сифатида ўқил "шига эътибор беринг:

DIALOG

Nilufar: Guten Tag, Saodat! Wie geht es dir?
 Saodat: Soso, lala! Du siehst aber etwas müde aus, wie geht es dir?
 Nilufar: Danke, es geht mir gut. Ich bin jetzt gesund. Ic" war drei Tage krank. Ich hatte Kopfschmerze" Heute fühle ich mich gut und gehe zur Arbeit.
 Saodat: Ja? Wo arbeitest du?
 Nilufar: Ich bin bereits drei Monate als Krankenschwester tätig. Ich arbeite im Krankenhaus.
 Saodat: Das ist aber schön. Du hast dich schon als Kind für Medizin interessiert. Willst du auch weiter studieren?
 Nilufar: Gewiß, ich will eine gute Kinderärztin werden. Das ist mein Wunsch. In diesem Jahr beziehe ich das medizinische Institut. Und du?
 Saodat: Ich besuche den deutschen Sprachkursus. Ich interessiere mich für die deutsche Sprache. Das weißt du ja. In diesem Jahr werde ich die Universität für Weltsprachen beziehen.
 Nilufar: Ich wünsche dir viel Erfolg!
 Saodat: Ich auch!
 Nilufar: Dankeschön!
 Saodat: Auf Wiedersehen!
 Nilufar: Auf Wiedersehen!

161-машк. Сўзларни ифодали ўқинг, [г] ундошининг сўз бошида унлидан олдин, ундошдан кейин, қисқа унлидан кейин ўқилишига эътибор беринг:

Rad	beraten	Berg	Bruder	Erle
Rose	Gerät	stark	Kreide	irren
Reise	Geräusch	wirkt	schreiben	Ort
Regen	kurz	Dorf	Drittel	Urne
richtig	Lärm	Bursche	krank	Arbeit
Röntgen	März	Bürger	Preis	Ärmel

VI б о б

НЕМИС ТИЛИДА УРҒУ ВА УНИНГ СЎЗДАГИ ЎРНИ

Сўз урғуси. Сўз ёки сўзнинг бирор бўғинини фонетик восита ёрдамида ажратилиб, зарб билан айтилиши урғу дейилади. Урғули сўзнинг маълум бир бўғинидаги унли товуш шу сўздаги бошқа унлиларга қараганда кучлироқ (динамик урғу), баландроқ (музыкали урғу) ёки чўзикроқ (квантитатив урғу) айтилади¹. Кучли, баланд ёки чўзик айтилган мана шу бўғин урғули бўғин саналади.

Немис тилида урғули бўғиннинг унлиси урғусиз бўғиннинг унлисига қараганда кучлироқ ва баландроқ айтилади, шунинг учун ҳам немис тилидаги сўз урғуси — динамик — музыкали урғудир².

Немис тилида сўз урғуси энг кўп ҳолда туб сўзларда деярли ҳар доим сўзнинг ўзагидаги биринчи бўғинга тушади. Шунинг учун ҳам немис тилида сўз урғуси боғланган урғудир, масалан:

• Mensch — одам	Menschen — одамлар
Schlaf — уйку	schlafen — ухламоқ
Heft — дафтар	Hefte — дафтарлар

Немис тилида урғу биринчи, иккинчи, учинчи ва бошқа бўғинга тушиши мумкин. Немис тилидаги кўп бўғинли

¹ Л. В. Щерба. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974, С.176.

² М. Г. Кравченко, М. А. Зыкова, Н. Д. Свсто зарп-ва. И. В. Братусь. Ударение и интонация в немецком языке. Ленинград, 1973, С.8.

сўзларда иккита урғули бўғин бўлиши мумкин. Бунда ғулардан бири иккинчисига қараганда кучлироқ бўлиб, асосий (Hauptbetonung) урғу, иккинчиси, кучсизроғи эса иккинчи даражали (Nebenbetonung) урғу деб аталади.

Иккинчи даражали урғу бўғиннинг пастига [] қўйилади: Hauptstadt. Немис тилида урғу сўзларнинг ўзагига ¹ шиши билан характерлидир. Ўзбек тилида эса урғу кўпинча сўзнинг охириги бўғинига тушади: дафтар, дафтарла. Бу хол куйидаги сўзларда учрайди:

1) Ажралмайдиган be-, ge-, zer-, ent-, emp-, miß- о қўшимчали ясама сўзларда ҳам ягона урғу бўлиб, у с ўзагига тушади, масалан:

besprechen — сўзламоқ	gefallen — ёқиб қолмоқ
erzählen — хикоя қилмоқ	verlören — йўқотмоқ
zerschlagen — синдирмоқ	entläng — бўйлаб
Empfang — қабул	empfehlen — тавсия қилмо

Ажралмайдиган auf-, an-, ab-, bei-, nach-, vor-, zu- олд қўшимчали ясама сўзларда иккита урғу бўлиб, у шу олд; қўшимчаларга ва асосий сўзга тушади. Zusammen, fort, weg, weiter, voran, hinaus, heraus сўзларининг олд қўшимча бўлиб қўшилиши билан ясалган феълларда бош урғу шу қўшимчаларга — сўзнинг биринчи бўғинига тушади:

ausstehen — ўрнидан турмоқ
anführen — бошқармоқ
beibringen — олиб келмоқ
"vorschlagen — тавсия этмоқ
zu, hören — барҳам бермоқ
'zusammenbinden — боғламоқ
fortgehen — чиқиб кетмоқ
•weg, laufen — кочиб кетмоқ

2) Чет тиллардан кирган -al, (eil) қўшимчаси бўлган сифатларда урғу шу қўшимчаларга тушади:

minimal — энг кичик
optimal — энг қулай
sozial — ижтимоий
offiziell — расмий
formell — формал

3) Agar wider ясама феъл таркибида ажралмайдиган олд қўшимча сифатида келиб, "қарши" маъносини ифодаласа, урғу феъл ўзагига тушади:

widerlegen — рад қилмоқ
widerrufen — бекор қилмоқ

4) Баъзи равишларда урғу иккинчи бўғинга тушади, масалан:

hiermit — шу билан
herum — шу атрофда
hinab — пастга қараб
her'zu — шу томонга

5) Немис тилидаги бошқа тиллардан кириб келган -ei, -ie, -al, -at, -ant, -aner, -graph, -log, -nom, -tat, -tion, -ion, -ismus, -ist, -tat, -ieren, -ig қўшимчаларини қўшиш билан ясалган сўзларда урғу шу қўшимчаларга тушади — сўз ўзагигаги биринчи бўғин урғу олмайди, масалан:

die Bäckerei — нонвойхона
die Analogie — ўхшашлик
die Moral — ахлоқ
das Diktat — диктант
der Aspirant — аспирант
der Student — талаба
der Amerikaner — америкалик
der Photograph — фотограф (расмчи)
die Auktion — ким ошди савдоси
der Föderalismus — федерализм
der Akulist — кўз шифокори
die Fakultät — факультет
die Natur — табиат
spazieren — сайр қилмоқ

Ўзбек тилида урғу ва унинг сўздаги ўрни

Ўзбек тилида сўз бўғинларидан бири шу сўзнинг бошқа бўғинларига қараганда кучлироқ айтилади. Шуниш учун ҳам ўзбек тилидаги сўз урғуси динамик урғу-

д и р '. Урғули бўғиндаги унли товуш шу сўзнинг урғусиё бўғинидаги унлиларга караганда кучлироқ айтилади.

Ўзбек тилида урғу, асосан, кўпгина турк тилларидаги-дек сўзнинг охири бўғинига тушади: ота, мактаб, яхшй, обрў, бутун.

Сўзларга қўшимчалар қўшила бориши билан, урғу ҳам шунга мосравишда кейинги бўғинларга кўча боради: пахта-пахтакбр-пахтакорлар-пахтакорларга каби. Асосан, сўзларда урғу охири бўғинга тушганлиги учун узбек тилининг сўз урғуси боғланган урғу ҳисобланади, лекин ўзбек тилида ҳам урғуси охири бўғинга эмас, сўзнинг биринчи бўғинига тушадиган анчагина сўзлар бор. Бундай сўзлар қуйидаги сўзтуркумларида учрайди: 1) олмошларда: барча, ҳамма, кимдир каби;

2) равишларда: дбим, хбзир, асло;

3) баъзи ёрдамчи сўзларда: гарчи, аммо, лёкин.

Бундан ташқари -ку, -у, -ю, -да, -ми, -чи қўшимчалари қўшилган бир бўғинли сўзларда ҳам урғу биринчи бўғинда қолади: мён-ку, кам-у, у-ю, бизда, ббрми, сён-чи?

Феълларга -ма бўлишсизлик қўшимчаси қўшилганда урғу феълнинг биринчи бўғинида қолади: кёлма, олма, бормасин.

Шунингдек -ча, -дай (дек), -сан, -миз, -сиз қўшимчалари ҳам урғу олмайди, урғу шу қўшимчалардан олдин келган бўғинга тушади: масалан: шамолдай, ишчидир, ўкувчйман, ботйрсан, қурувчймиз, китобдир, навбатчйман.

Ўзбек тилидаги русча — интернационал сўзларнинг урғуси бирон бўғин билан боғланган эмас, шунинг учун ундай сўзларда урғу ҳар хил бўғинга тушиши мумкин.

162-машқ. Содда сўзларда урғуни биринчи бўғинга қўйиб ўқинг:

Brot — Brote — Brötchen — brotlos

Hemd — Hemden — Hemdes
krank — kranke — Krankheit — Kränklichkeit

Schrank — Schränke — schrankenlos

Hilfe — helfen — hilflos - Helfer

'А. Махмудов. Словесное ударение в узбекском языке. Ташкент, 1960.

scharf — schärfer — schärfsten

Herz — Herzens — herzlich

Brief — Briefs — brieflich

163-машқ. Матнни ўқинг. Сўз урғусининг (ажралмайдиган ва ажралувчи олд қўшимчали) сўзлардаги ўриига эътибор беринг:

SELTSAMER SPAZIERRITT

Ein Mann reitet auf seinem Esel. Sein Sohn läuft zu Fuß nebenher. Kommt ein Wanderer und sagt: "Das ist nicht gut. Ihr reitet und laßt Euren Sohn zu Fuß gehen. Ihr habt stärkere Füße!

Da stieg der Vater vom Esel herab und ließ den Sohn reiten. Kommt ein anderer Wandersmann und sagt: "Das ist nicht recht, Bursche, daß du reitest und laßt deinen Vater zu Fuß gehen. Du hast jüngere Beine!" Da saßen beide auf, ritten eine Strecke. Kommt ein dritter Wandersmann und sagt: "Was ist das für ein Unverstand? Zwei Kerle auf einem schwachen Tier!

Da stiegen beide ab und gingen zu Fuß. Kommt ein vierter Wandersmann und sagt: "Ihr seid drei seltsame Gesellen! Ist es nicht genug, wenn zwei zu Fuß gehen? Geht es nicht Leichter, wenn einer von euch reitet?"

Da band der Vater dem Esel die vorderen Beine zusammen, und der Sohn band ihm die hinteren Beine zusammen, zogen einen starken Stock durch und trugen den Esel auf der Achsel heim.

164-машқ. Сўзларни ўқинг. Сўзлар суффикси урғу олмаса ҳам уларнинг таркибидаги унлилар сифати сақланиб қолишига эътибор беринг:

wasserlos	Menschenlos	hilflos
wässerig	menschlich	fußbar
windische	Menschlichkeit	sparsam

Krankheit	Farbigkeit	ehrlos
Freiheit	Kurzlebigkeit	leblo
Klugheit	Lebendigkeit	reglos

liebsam	zeigbar	Fischlein
unliebsam	fangbar	Männlein
friedsam	dankbar	Röslein

Немис тилида сўз урғусининг кўчиши

Немис тилида сўз урғусининг бир бўғиндан бошқа бўғинларга кўчиш ҳоллари кўп учрайди:

1) Агар баъзи сўзларда сўз шакли бирликдан кўпликка ўзгарса, унинг урғуси биринчи бўғиндан иккинчи бўғинга ўтади:

der Traktor — трактор der Lektor — ўқитувчи
die Traktoren — тракторлар die Lektoren — маърузачи
der Charakter — характер
die Charaktere — характерлар

2) a) miß олд кўшимчаси билан ясалган феълларда феъл ўзаги ўртасида бошқа олд кўшимча бўлмаса, урғу феъл ўзагига тушади. Бу ҳолда miß олд кўшимчаси урғусиздир:

mißächten — ҳазар қилмоқ
mißfällen — ёмон кўринмоқ

б) miß олд кўшимчаси орқали ясалган феълларда miß олд кўшимчаси ва феъл ўзаги орасида яна бошқа олд кўшимча ҳам бўлса, у ҳолда урғу олд кўшимчага тушади.

mißverstehen — нотўғри
mißbehagen — ёмон кўринмоқ

отлар, сифатлар, равишларда урғу miß олд кўшимчасига тушади:

die Mißhandlung — ҳақорат
das Mißverständnis — тушунмовчилик
mißliebig — ёқимсиз
mißtrauisch — ишонмайдиган

3) u n — олд кўшимчали отлар, сифатлар, равишларда урғу un- олд кўшимчасига тушади:

ungenügend — кам, етмайдиган
'ungern — истар-истамас, зўрға
die 'Ungeduld — тоқатсиз

лекин unzählig, unermüdlich сифатларида урғу сўз ўзагига тушади:

unzählig — сон-саноксиз
unermüdlich — толмас

4) а) durch-, über-, unter-, hinter-, um-, voll- сўзлари ясама феълларнинг ажралмовчи олд кўшимчаси сифатида келса, урғу феъл ўзагига тушади.

durchqüren
überlegen
unterstreichen
hinterlassen
umlagern
vollbringen

б) durch-, über-, unter-, hinter-, um-, voll- сўзлари ясама феълларнинг олд кўшимчаси сифатида келса, урғу шу олд кўшимча вазифасида келган сўзларга тушади. (а) бўлими билан таққосланг:

durchqueren
übergießen
'unterstreichen
hinterlassen
•umlagern

Ўзбек тилида ҳам урғунинг бир бўғиндан бошқа бўғинга кўчиш ҳоллари мавжуд. Урғу бир сўзнинг охириги бўғинидан биринчи бўғинига ўтиши сўз маъносини ўзгартиради:

а) гулсйз (гули кам) — тулсиз (гулдексиз)
қарға (қуш) — қарға! (қойимок).
б) бтинг (буйруқ феъли) — отйнг (сенинг отинг)
олма (феъл) — олма (мева).

165-машқ. Сўзлардаги сўз урғусининг олд кўшимчадан феъл ўзагига кўчишидан қузатилган мақсадни тушунтиринг:

durchblicken — durchblicken umgehen — umgehen
übersetzen — übersetzen Vollauf — vollauf
untergeben — untergeben beisetzen — beisetzen

166-машқ. Сўзларда олд кўшимчани иккинчи даражали урғу, феъл ўзагини бош урғу билан ўқинг:

durcharbeiten	umziehen	unterschlagen
durchdenken	umstehend	unterstellen
überspringen	umschreiben	unterbreiten
übersteigen	umwickeln	untergeben

167-машқ. Кўш сўзларнинг ҳар иккала таркибий қисмларини бир хилда кучли ўқинг:

Erzgauner	dreiundzwanzig
Mordshunger	dreiundeinhalb
Erznarr	vierhundert
rotgelb	neunzehnhundert
blitzblank	neunundachzig
stockfinster	
mauserot	

ҚЎШМА СЎЗЛАРДА УРҒУ

Икки мустақил сўзлар бирикиб бир қўшма сўзни ташкил этганда ҳам уларнинг урғулари сақланиб қолади. Бир нечта ўзакдан иборат бўлган қўшма сўзларда иккита урғу бўлади. Уларнинг бири бош урғу (*die Hauptbetonung*) қўшма сўзларнинг биринчи компонентига тушади, иккинчиси эса иккинчи даражали урғу (*die Nebenbetonung*) бўлиб, қўшма сўзларнинг энг охириги компонентига тушади: *der Weltfriedens.rat.* Шу икки сўз урғуларининг қайси бири бош урғу, қайси бири иккинчи даражали урғу бўлиши ҳар тилда ҳар хил, масалан, ўзбек тилида қўшма сўзнинг охириги бўлган бош урғуни, биринчи сўз эса иккинчи даражали урғуни олади:¹ ўринбосар, отбоқар, олтибурчак, окқуш, янгибозор.

Агар қўшма сўзларнинг биринчи сўзи ҳар, ҳеч сўзларидан иборат бўлса, урғу шу ҳар, — ҳеч сўзларига тушади: ҳар-бир, ҳар-хил, ҳеч-ким, ҳеч-нима. Баъзи жуфт

сўзларда бош урғу биринчи сўзнинг бош бўғинига, иккинчи даражали урғу эса охириги сўзнинг охириги бўғинига тушади: тўппа-тўғри, қип-қизил, қоп-қора; баъзи жуфт сўзларда бош урғу биринчи сўзнинг охириги бўғинига, иккинчи даражали урғу эса охириги сўзнинг охириги бўғинига тушади: катта — катта, баланд — баланд, бора — бора.

Ўзбек тилида кўп бўғинли сўзларда биринчи, иккинчи, учинчи даражали урғулар ҳам қўйилади: Талабчанлик кучайтирилди. Бу урғулар кўп бўғинли сўзларнинг ҳамма бўғинига тушавермай, охириги бўғиндан бошланади ва бош урғу олган бўғиндан бошлаб, ҳар урғу олган бўғиннинг ёнидаги бўғин урғусиз бўлади: миришкорларимиз.

Немис тилида кўп бўғинли сўзлар фақат битта урғу олади:

zwischen — орасида
Finsternis — қоронғилик

Қўшма сўзлар эса бош урғу ва иккинчи даражали урғуга эга: бош урғу — қўшма сўзнинг биринчи сўзига, аниқловчи сўзнинг урғу оладиган бўғинига; иккинчи даражали урғу эса қўшма сўзнинг иккинчи сўзи, аниқланмиш, сўзнинг урғу оладиган бўғинига тушади¹:

Hoch,schule — олий ўқув юрти
Eisen,bahn — темир йўл
Schreibtisch — ёзув столи

Немис тили сўз составидан икки сўздан ташкил топган қўшма сўзлар кенг ўрин олган.

Бундан ташқари қўшма сўзлар уч, тўрт, беш сўздан ҳам иборат бўлиши мумкин. Бундай ҳолда шу қўшма сўз таркибидаги сўзлар аниқловчи ва аниқланмишдан ташкил топади ва шу қўшма сўзнинг аниқловчи компоненти бош урғу, аниқланмиш эса иккинчи даражали урғу олади:

Flugzeughalle — самолётлар турадиган махсус бино
Schulfunksende.plan — мактаб радиоэшиттириш рсжаси

¹ А. Н. Кононов. Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва, Ленинград, 1960, с.55.

¹ Н. С. Трубецкой. Основы фонологии. Москва, 1960, с.219.

ilunkcl.rot — тўқ кизил (қўшма сифат)
stehenbleiben — тўхтаб қолмоқ (қўшма феъл)
ausnahmsweise — истисно сифатида
folgendermaßen — қуйидагича (қўшма равишлар)

Таркибида an-, auf-, nach-, aus-, mit-, vor-, wieder« ажралувчи олд қўшимчаси бўлган ясама феъллар ҳам иккита урғу — бош ва иккинчи даражали урғу олади, бош урғу феълнинг ажралувчи олд қўшимчасига, иккинчи даражали урғу эса феъл ўзагининг урғу оладиган бўғинига тушади:

anfangen — бошламоқ
aufstehen — турмоқ (*ўридан*)
• nachdenken — ўйламоқ
'ausschlafen — ухлаб олмоқ
mit,teilen — хабар бермоқ
vorkommen — учрамоқ
• wiedergeben — қайтариб бермоқ

Шунингдек voll-, um-, über-, durch-, unter-, wider- сўзлари ўз маъноларини сакдаган ҳолда феъллар олдида келиб, ясама феъллар яшашга хизмат қилади ва бош урғу олади, иккинчи даражали урғу эса феълнинг урғу оладиган бўғинига тушади:

• vollgießen — тўлдириб қуймоқ
um,sehen — теварак-атрофга қарамоқ
überfliegen — учиб ўтмоқ
untergehen — ботмоқ (қуёш)
durchfallen — йиқилмоқ (имтиҳондан)
widerhallen — (жавоб қайтармоқ) садо бермоқ
• widerstrahlen — акс эттирмоқ (нур ёруғликни)

Қўшма сўзлар орасида шундайлари ҳам учрайдики, улар таркибидаги биринчи сўз (аниқланмиш) иккинчи даражали урғу, иккинчи сўз (аниқловчи) бош урғу олади:

1. Отлар:

.Jahr'hundert — аср
.Jahr'tausend — минг йиллик

.Jahr'zehnt — ўн йиллик
.Jahrfünft — беш йиллик
.Südost — жанубий шарқ
.Nordwest — шимолий ғарб
.Lebewohl — видолашув
.Langeweile — зерикаш

2. Қўшма сифат ва қўшма равишлар:

.ber auf — тоғ устига (баландга)
.ber ab — тоғ устидан (пастга)
.stromaufwärts — дарё оқимиға қарши, юқориға

3. Қўшма феъллар:

.frohlecken — шодланмоқ
.willfahren — илтимосни бажармоқ
.offenbaren — ошкор қилмоқ

Немис тилидаги баъзи қўшма сўзларнинг таркибидаги сўзлар бир хил урғу — бош урғу оладилар. Булар қуйидаги ҳолларда учрайди:

1. Қўшма отларнинг биринчи сўзи кучайтириш маъносига эга бўлади:

• Mordshunger — бўридек оч бўлиш, ўта очлик
• Erzgauner — ўтакетган хийлагар
Erz Narr — ўтакетган аҳмоқ

2. Қўшма сифатларнинг таркибидаги биринчи сўз иккинчиси билан таққосланганда:

• rot,gelb — оч қизил, қизғиш
blitzblank — яркираган
stockfinster — зимистон, қоронғи
mause,rot — оч жигарранг

3. Қўшма сонларда:

• dreihundert — уч юз
dreiund,zwanzig — йигирма уч

dreiund,einhalb — уч ярим
vierhundert — тўрт юз

Истисно: Қўшма сонларнинг бошида келган ein сўзи иккинчи даражали урғу, кейинги сон эса бош урғуни олади:

.einundzwanzig — йигирма бир
.einunddreißig — ўттиз бир
.einundneunzig — тўқсон бир

168-машқ. Фейлларни ифодали ўқинг, бош урғуни олд қўшимчага, иккинчи даражали урғуни феъл ўзагига қўйинг:

teilnehmen	wegnehmen	aufblühen
stattfinden	gutheißen	nachlaufen
heimkehren	wachbleiben	zufliegen
achtgeben	kennenlernen	aufstellen
fehlgreifen	stehenbleiben	aufklappen

169-машқ. Қўшма сўзларни (отларни) ўқиб магнит лентасига ёзиб эшитинг, бош урғуни биринчи компонентга, иккинчи даражали урғуни иккинчи компонентга қўйинг.

Vaterstisch	Schreibtisch	Krankenhaus
Zeitungskiosk	Wandzeitung	Studentenheim
Geburtstag	Lehrerzimmer	Bärenhunger
Verständigungsschreiben		Hasenjagt
Zeitungsartikel	Fischfang	Heldentag

Атокли отларда ва қисқартма отларда урғу

1. Атокли отларнинг энг кўп қисмида урғу биринчи бўғинга тушади: Wilhelm, Humbold, Erig Weinert, Anna, Seghers, Arnold Zweig, Willi Bredel, лекин атокли отларнинг иккинчи, учинчи бўғинларига урғу тушиш ҳоллари ҳам учрайди: Elise, Leonore, Helene, Berlin, Lorelei, Michael, Rosmarie, Johannes, Erasmus, Lenore Renato (Rente) Renate.

Агар атокли отлар бир нечта сўзлардан ташкил топса, шу қўшма атокли отларнинг биринчиси иккинчи даражали урғу, иккинчи ёки охириги сўзи эса бош урғуни олади:

.Schleswig — Holstein — Шлезвиг — Холштейн
.Sachsen — Anhalt — Саксония — Анхальт

2. Агар қўшма отлар бош ҳарфлари асосида қисқартирилган бўлса, унда қисқартманинг охириги бўғини урғу олади:

BRD [beer'de:] Bundesrepublik Deutschland
USA [ues-a:] United States of Amerika
GUS [geu-es] Die Gemeinschaft der Unabhängigen Staaten
HVB [hafäobe:] Deutsche Bundesbahn-Hauptverwaltung
CDU (tsde-Ti:]Die Christlich-Demokratische Union

Агар қисқартма отлар қўшма от таркибига кирадиган отларнинг бош ҳарфлари ифода этадиган товушлар асосида тузилган бўлса, урғу биринчи товушга тушади: die UNO, die NATO, НАРАГ.

Агар қисқартма отлар қўшма отнинг биринчи сўзининг бош ҳарфи ва кейинги сўзнинг тўла ёзилишидан иборат бўлса, унда бош урғу ва иккинчи даражали урғуга эга бўлади, бош урғу биринчи қисқартирилган сўзнинг бош ҳарфига, иккинчи даражали урғу эса, кейинги сўзга тушади:

der D-Zug ['de:tsu:k] (der Durchgangszug) — тез юрар поезд

die U-Bahn [u:,ba:n] (die Untergrundbahn) — метро

die (S-Bahn) (die Straßenbahn) — трамвай

die S-Bahn (die Stadtbahn) — шаҳар темир йўли

Немис тилида олмош, артикл, предлог, боғловчи, инкор сўз, юклама каби ёрдамчи сўз туркумлари, модал феъллар, haben, sein феъллари урғу олмайди.

170-машк. Матндан урғу оладиган ва урғу олмайдыган сўзларни аниқланг ва уни ифодала ўкинг.

ZERSTREUT

Ein alter Professor lebt in Berlin. Alle kennen diesen Mann. Er ist Arzt von Beruf. Täglich besuchen den Professor viele Kranke, aber heute empfängt er niemanden. Heute erwartet er seine liebe Tochter. Sie ist verheiratet und lebt in Wien. Aber jedes Jahr besucht sie ihren alten Vater. Gerade heute kommt sie nach Berlin, und der Professor muß zum Bahnhof. Der Zug aus Wien kommt um elf Uhr vormittags an. Die Uhr schlägt neun. Der Professor schreibt einen kleinen Zettel, hängt ihn an die Wohnungstür und verläßt seine gemütliche Wohnung. Er kommt auf die Straße. Das Wetter ist schlecht, es regnet. Der Professor wartet einwenig, aber der Regen wird noch stärker. Der Professor hat keinen Regenschirm mit, sein großer Regenschirm ist zu Hause. Der Alte geht schnell in die Wohnung zurück und steht bald vor seiner Wohnungstür. Da erblickt er plötzlich den Zettel. Sehr aufmerksam liest er den Zettel einmal, zweimal, dreimal durch. Auf dem Zettel steht geschrieben: "Der Professor ist nicht zu Hause und empfängt heute nicht". Da sagt der Professor enttäuscht: "Wieder habe ich Pech, der Professor ist nicht zu Hause", und er geht langsam die Treppe hinunter ohne seinen großen Regenschirm.

171-машк. Шеърни сдан айтинг. Урғули бўгинларни аниқданг.

LORELEI

H. Heine

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
Daß ich so traurig bin;
ein Märchen auf alten Zeiten
das kommt mir nicht auf dem Sinn.

Die Luft ist kühl und es dunkelt,
und ruhig fließt der Rhein;
der Gipfel des Berges funkelt
im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
dort oben wunderbar,
ihr goldnes Geschmeide blitzet,
sie kämmt ihr goldenes Haar.

Sie kämmt es mit goldenem Kamme
und sinkt ein Lied dabei;
das hat eine wundersame,
gewaltige Melodei.

Den Schiffer im kleinen Schiffe
ergreift es mit wildem Weh;
er schaut nicht die Felsenriffe,
er schaut nur hinauf in die Höh'.

Ich glaube, die Wellen verschlingen
am Ende Schiffer und Kahn;
und das hat mit ihrem Singen
die Lorelei getan.

172-машк. Тез айтиш, мақол ва маталлардаги урғули бўгинларни кучилироқ айтинг.

In der hohen Vase standen rote Rosen. Ihr Sohn holte Bohnenstroh.

Viel Stroh, wenig Korn. Handwerk hat goldenen Boden.

Verbotene Früchte schmecken süß. Wie viel Köpfe, soviel Sinne.

Wer was zu sagen hat, hat keine Eile. Er läßt sich Zeit und sagt es in einer Zeile. (*Kästner*)

Wer keine Freunde am Lebendigen hat, wird keine Freude am Leben haben. (*Brecht*)

Erkenne deine Lage, erkenne deine Feinde, erkenne dich selbst. (*A. Zweig*)

Синтагма ва синтагматик урғу

Таркибига кўпгина сўзларни қамраб олувчи ёйиқ гаплар, маъно гуруҳига бирлашган сўзларга бўлинади. Бундам сўзлар гуруҳи ёки бир сўзга маъно гуруҳи ски

синтагмалар дейилади. Синтагма жумла (фраза)дан кичик бўлиб, гапда икки ёки ундан ортиқ мазмунан бири бири билан боғланган сўзлар гуруҳидир¹. Узбек тилида синтагма (такт) етарлича ёритилмаган. Баъзи манбаларда² такт (синтагма) ҳақида қисқача маълумот берилган, холос. Аслини олганда, узбек тили жумлаларини ҳам бир хил ҳаво оқимида айтиб бўлмайди, вақт-вақти билан кичик-кичик тўхтамлар (пауза) қилиб турилади, яъни жумла кичик-кичик бўлақларга — синтагмаларга (интонацион тактларга) бўлинади. Ана шу жумладаги бўлақлар бир, икки ёки ундан ортиқ сўзлардан ташкил топади. Шу сўз гуруҳини ташкил қилган сўзларнинг бири шу гуруҳнинг бошқа сўзларига қараганда қаттиқроқ урғу билан айтилади ва ана шу мазмунан бир гуруҳга бирлашган сўзлар бир синтагма дейилади³, шу гуруҳни ташкил этган сўзларнинг бири алоҳида қаттиқроқ урғу билан айтилиши синтагматик урғу дейилади. Нутқ жараёнида жумлаларнинг синтагматик бўлақларга бўлиниши хабарни тўғри ва аниқ баён қилишда ва тушуниб олишда аҳамияти жуда катта, масалан: Яхши ниятли кишиларнинг истаклари — ҳамма вақт — рўёбга чиқади. (С.З.) — жумласини юқоридагидек уч синтагмага бўлиш мақсадга мувофиқдир. Нутқда жумладаги ҳар синтагматик бўлақдан кейин кичик тўхташ (пауза) борлигини ҳам таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ, фонетикада бу тўхталиш синтагматик пауза дейилади. Нутқимизнинг тушунарли бўлиши учун синтагматик урғу қўйилган сўздан кейин қўйиладиган синтагматик паузанинг [£] аҳамияти катта. Масалан, қуйидаги жумладаги жумлаларни синтагмаларга бўлиб, синтагматик урғу ва синтагматик паузалар қўямиз: Йўлчи шу вақтга қадар дала билан овора эди (О.); Кўп билган оз сўзлар (*Мақол*).

Нима хохласалар ҳаммаси бор. (Я. С.)

Немис тилида жумланинг бир ёки бир нечта сўзларнинг мазмунан бошқарув, мослашув ёки интонацион бирикиши натижасида ҳосил бўлган нисбатан мустақил

¹ Л. Р. Зиндер. *Общая фонетика*. Москва, 1979, с.247.

² М. Мирзаев, С. Усмонов, И. Расулов. *Узбек тили*. Тошкент, 1970, 64-бет.

³ А. А. Реформатский. *Введение в языковедение*. М., 1967, с.330-331.

қисмига синтагма дейилади. Бир жумла бир ёки бир неча синтагмадан иборат бўлиши мумкин. Масалан, *Er schreibt*, (битта синтагма).

Meine beide Brüder £ sind heute nicht zu Hause, (иккита синтагма)

Am gleichen Abend noch £ erschien Ethel gegen Abend £ in der toten Tunnelstadt, (учта синтагма)

Синтагматик урғу ["] ҳар синтагматик гуруҳнинг охириги сўзининг урғу оладиган бўғинига тушади ва синтагматик урғу олган сўздан кейин бир оз тўхталинади, шу бир оз тўхташ синтагматик пауза дейилади. Фонетик ёзув (транскрипция)да синтагматик пауза тўлқинли вертикал чизиқ [£] орқали ифодаланади. Немис тилида қуйидаги сўз ва сўз гуруҳлари мустақил синтагмалар ташкил қила олади:

1. Ёйиқ эга гуруҳи мустақил бир синтагма ташкил эта олади: *Dieser berühmte russische "Schriftsteller £ lebte lange auf der " Krim*.

2. Атоқли от орқали ифодаланган эга ҳам мустақил синтагмани ташкил эта олади: *"Ethel £ war gekleidet wie zum " Hofball. {B. Kellerman}*.

3. Уюшган ёйиқ гап бўлақлари ҳам алоҳида-алоҳида синтагмаларни ташкил эта олади: *Sie nahm das " Buch und begann darin zu" blättern*.

4. Тесқари сўз таркибли жумланинг бошида келган иккинчи даражали бўлақ ҳам алоҳида синтагмани ташкил эта олади: *Schon Tage "vorher alle voller Unruhe*.

5. Кесимнинг тусланадиган қисми ўзидан кейин келган сўзлар билан биргаликда мустақил синтагмани ташкил эта олади: *Diese " Bemerkung £ kostete sie ein kleines Vermögen*.

6. Гапдаги бир нечта иккинчи даражали бўлақнинг охириги алоҳида синтагмани ташкил қила олади: *Am gleichen Abend noch | erschien Ethel gegen Abend £ in der toten Tunnelstadt*.

7. Қўшма гап таркибидаги ҳар бир гап алоҳида синтагмани ташкил қилади: *Als er an jenem Abend in die Stadt kam, £ war es schon lange "dunkel. Er fürchtete, £ daß er enttäuscht sei würde*.

8. Ундалманинг ўзи ёки кесимнинг тусланувчи қисми билан биргаликда алоҳида синтагмани ташкил этади: Halima, £ wir gehen jetzt. Willst, feiner Knabe, £ du mit mir "gehen? (J. W. Goethe. Erlkönig).

9. Инфинитив гуруҳ ёки ёйиқ равишдош ҳам алоҳида бир синтагмани ташкил эта олади: Er bereute nun, hierhergekommen zu sein. Allan aber saß mit kühlen Augen in seinem Sessel, die Brust geweitet vor innerer Spannung. (B. Kellerman).

10. Киритма сўзлар ва изоҳловчилар ҳам алоҳида синтагма бўла оладилар: Der Tag im Mai, ein Sonntag obendrein, brachte viel Sonnenschein.

11. Гапдаги ўхшатишлар ҳам алоҳида синтагма бўлиб кела олади: Er hatte dunkle Augen £ wie sein Bruder.

12. Аниқ артикдан кейин келган ёйиқ аниқловчи ҳам алоҳида синтагмани ташкил эта олади: Er wies auf das £ vor Schrecken zitternde "Mädchen.

173-машқ. Матнни ифодали ўқинг. Немис тилига бошқа тиллардан қириб келган сўзларда урғу сўзнинг иккинчи ёки кейинги бўғинларига тушишига эътибор беринг; жумлаларни синтагмаларга ажратинг:

DAS INSTITUT FÜR SPRACHEN

In der Stadt Andishan gibt es viele Hochschulen. Das sind die Universität, das medizinische Institut, das Institut für Landwirtschaft, das Institut für Ökonomie und Verwaltung und das Institut für Sprachen. Das Institut für Sprachen befindet sich in der Baburstraße. Es hat drei Fakultäten: die Fakultät für orientalische Sprachen, die Fakultät für russische Sprache und Literatur und die Fakultät für Fremdsprachen. An diesen Fakultäten studieren die Jungen und Mädchen nicht nur aus vielen Städten des Ferganatales, sondern auch aus einigen Gebieten Usbekistans, Kirgisiens und Tadshikistans.

Die Studenten studieren usbekisch, russisch, persisch, arabisch, türkisch, englisch, deutsch und französisch als Hauptfach. Als zweites Fach studieren sie eine dieser Sprachen. Außerdem bekommen die Studenten einiger Gruppen den Beruf des Übersetzers (Dolmetschers).

Die Vorlesungen erhalten die Professoren und Dozenten. Die Seminare führen die erfahrenen Lehrer und Gelehrten. In den gemütlichen Auditorien, Sprachkabinetten und Labors erhalten die Lektoren, Professoren und Dozenten die Sprachstunden. Dabei verwenden sie die Lehrmaterialien Anschauungsmittel wie Tabellen, Zeichen, Tonbandgeräte, Videofilme. Oft bekommt das Institut Lehrstoffe aus England, Frankreich und Bundesrepublik Deutschland.

Den Studenten stehen die Bibliothek, einige Lesesäle, die Studentenheime und ein Sportkomplex zur Verfügung. Die Studenten haben gemütliche, warme Zimmer in den Studentenheimen. Hier arbeiten sie an ihren Aufgaben.

Sie erhalten Stipendium. Das ist eine staatliche Unterstützung für die Studenten und Studentinnen.

Die Dozenten und Professoren des Instituts verbinden im Unterricht wissenschaftliche und erzieherische Arbeit, Sie helfen den Studenten auch nach den Stunden. Nicht immer geht es glatt. Der Lehrplan ist kompliziert und umfangreich. Auf hohem Niveau steht auch die gesellschaftliche Arbeit an dieser Hochschule. Nach den Stunden finden hier Abende, Treffen, Konzerte und Diskotheken statt.

Das Institut für Sprachen bildet Lehrer, Dolmetscher aus. Auch heute braucht unser Land erfahrene Fremdsprachenlehrer, die an den Hochschulen, Fachschulen und Mittelschulen als Lehrer arbeiten können. Außerdem gehen die Absolventen des Instituts für Sprachen in die Werke, Fabriken und Kleinbetriebe als Übersetzer.

174-машқ. Қуйидаги сўзларнинг айтилишини магнит лентасига ёзиб эшитинг, атоқли отларда урғу ҳар хил бўғинга тушишига эътибор беринг:

Otto	Re'nate	Bremen	Taschkent	Ha'mid
Anna	Ma'thilde	Leipzig	Samar'kand	Bacho'dir
Uwe	Friederike	Dresden	Buchara	Sar'dor
Helga	Eve'line	Pa'ris	Andi'shan	Mach mud
Karl	Ma'rine	Ber'lin	Kar'schi	Schacho'dat
		Beethoven	Hi'wa	Ha san
	Ma'rianna	Bremer'hafen	Naman'gan	Hy'san

175-машк. Қисқартма сўзларда урғунинг ўрнига эътибор беринг, қисқартма сўзларнинг ўқилишини машқ қилинг:

CDU [tsede-'u] (die Christlich-Demokratische Union)
SPD [espe-'de:] (die Sozial-Demokratische Partei Deutschlands)
NDP ['ende-pe:] (die National-Demokratische Partei Deutschlands)
LDP ['elde-'pe:] (die Liberal-demokratische Partei Deutschlands)
BRD [beerde:] (die Bundesrepublik Deutschland)
GUS l'geu-'es] (die Gemeinschaft der unabhängigen Staaten)
EG [Vge:] (die Europäische Gemeinschaft)
FDP [efde-'pe] (die Freie Demokratische Partei)
CSU [tse-esxi:] (die Christliche-Soziale Union)
DM [de-'em] (die Deutsche Mark)
MMM [em em em] (die Messe der Meister von Morgen)
DBB [debe-'be:] (die Deutsche Bundesbank)
FR [efer] (die Frankfurter Rundschau)
BZ [betse:] (die Berliner Zeitung)
WP [*ve-pe:] (die Wochenpost)
ND [en de:] (Neues Deutschland)
UNO [u: no] Auto Păbto]
NATO [na: to] Foto [fo: to]
D-Zug [*de:tsu:k] Kino [ki: no]
E-Werk pe: verk] Ober ['o: bəg]
S-Bahn [es, ba: n] Labor [la'bo: r]

Жумла (фраза) урғуси (логик урғу)

Синтагмадан кейинги нутқ бирлиги жумладир. Жумла энг катта нутқ бирлиги ҳисобланади. Жумла урғуси — гапдаги бирор сўзнинг ажратиб кучлироқ талаффуз қилинишидир. Бўғин урғуси сўзнинг бирор бўғинига тушса, жумла урғуси гапдаги бирор сўзнинг бўғинига тушади. Гапда асосий, мустикал маъно ифодаловчи сўзлар жумла урғусини олади, ёрдамчи маънони ифодалаган сўзлар эса

урғу олмайди. Нутқ моментидаги бу фонетик ходиса гап урғуси — логик урғу дейилади. Гап урғуси ёки логик урғу гапдаги бирор сўзни ажратиб айтиш ва шу тарика гап мазмунини сўзловчининг мақсадига мувофиқлаштириш учун хизмат қилади. Ўзбек тилида логик урғу сўз урғуси билан ҳеч қандай алоқаси йўқдир. Урғунинг асосий вазифаси сўзларни маъно жиҳатдан ажратишдир. Гап урғуси гапдаги исталган сўзга тушиши мумкин:

Автобусдан " семиз папкали киши тушди (ориқ эмас).
Автобусдан семиз " папкали киши тушди (тугунли эмас).

Автобусдан семиз папкали " киши тушди (бола эмас).
Автобусдан семиз папкали киши" тушди (чиққани йўқ).
Немис тилида ҳам гап урғуси-логик урғу гапни ташкил қилган синтагмаларнинг бирон сўзига тушади. Натижада гапдаги бирон сўз бошқа сўзларга қараганда қаттиқроқ айтилади. Гапдаги бир сўзга логик урғу тушиши натижасида ўша сўз сўзловчи томонидан тингловчига гап асосан шу ҳақда кетаётганлигига ишора қилинади. Немис тилида жумла урғуси ҳар доим ҳам исталган сўзга тушавермайди:

1) Гапда логик урғу сўзнинг урғу оладиган бўғинига тушади, масалан:

Es ist " kalt geworden.

Er läuft " schneller.

Das Ge " witter ist vorüber.

Morgen, morgen, nur nicht" heute, sagen alle faulen Leute.

2) Маълум бир қоидани тушунтиришда ўқитувчи урғу олмаган сўзга логик урғу қўйиши мумкин, масалан: Nicht der Pferd, sondern" das Pferd. Nicht sie," er hat das gemacht.

3) Логик урғу оҳанг (эмфатик) йўли билан гапда урғу олмайдиган сўзга ҳам туширилиши мумкин, масалан: Ich " will nicht ins Kino gehen.

Гапда сўзловчи томонидан бирон бўлакка алоҳида аҳамият берилиши, бирон гап бўлагининг баландроқ, кучлироқ айтилиши логик урғу, маъно урғуси немис тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам мавжуд ходисадир.

176-машк. Матни ифодали ўқинг, жумла урғусини олган сўзларни кучлироқ талаффуз қилинг:

DER FUCHS UND DER STORCH

Ein Fuchs und ein Storch haben miteinander Freundschaft geschlossen. Einmal lädt der Fuchs den Storch ein: "Komm zu mir, mein Lieber, besuch mich einmal! Ich koche ein gutes Essen!"

Der Storch kommt zum Fuchs und wartet auf das Festessen. Der Fuchs hat einen Grießbrei gekocht und ihn breit über den Teller gestrichen. Er bringt nun das Essen und bittet seinen Gast mit süßen Worten: "Iß, mein Lieber! Ich habe alles selbst gekocht!"

Der Storch klopft mit dem Schnabel auf dem Teller herum, kann aber nichts fassen. Der Fuchs leckt den Brei, bis der Teller leer ist. "Hat's geschmeckt, mein Freund?" fragt er nach dem Essen. "Danke schön, Nachbar", antwortet der Storch. "Komm morgen zu mir und sei mein Gast!"

Am nächsten Tag kommt der Fuchs zum Storch. Der Storch hat eine Suppe gekocht und sie in einen hohen Krug mit schmalen Hals geschüttet. Er stellt den Krug auf den Tisch und spricht: "Iß, mein Lieber! Ich habe die Suppe selbst gekocht".

Der Fuchs tanzt um den Krug herum. Sein Kopf ist aber dick, er kann ihn nicht in den Krug stecken. Der Storch aber steht auf seinen langen Beinen und fischt die Suppe restlos aus dem Krug. "Hat's geschmeckt, Nachbar?" fragt er den Freund nach dem Essen. "Mehr habe ich leider nichts".

Mit leerem Magen geht der Fuchs nach Hause. Seitdem besuchen sie einander nicht mehr.

177-машк. Жумлаларни ўқинг. Гапнинг сиз учун муҳим бўлган бўлагини ажратиб айтишда логик урғудан фойдаланинг:

Böses muß mit Bösem enden.
Und ziehe schon an die zehen Jahr,
Herauf, herab und quer und krumm.

Im Möbelgeschäft kauften wir schöne Möbel. Die Möwen sind schöne Vögel. Da schweigen alle Geigen. Faul krlgt wenig ins Maul. Ein faules Ei verdirbt das ganze Brei. Die Faulen und die Dreisten schreien am meisten.

178-машк. Шеръни ифодали ўқишда эмфатик урғудан фойдаланинг.

AUS "FAUST"

von Johann Wolfgang Goethe

Faust

Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und, leider! auch Theologie
Durchaus studiert, mit heißem Bemüh'n.
Da steh'ich nun, ich armer Tor!
Und bin so klug als wie zuvor;
Heiße Magister, heiße Doktor gar,
Und ziehe schon an die zehen Jahr,
Herauf, herab und quer und krumm,
Meine Schüler an der Nase herum —
Und sehe, daß wir nichts wissen können!
Das will mir schier das Herz verbrennen.
Zwar bin ich gescheiter als alle die Laffen,
Doktoren, Magister, Schreiber und Pfaffen;
Mich plagen keine Skrupel noch Zweifel,
Fürchte mich weder vor Hölle noch Teufel —
Dafür ist mir auch alle Freud entrissen,
Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren,
Die Menschen zu bessern und zu bekehren.
Auch habe ich weder Gut noch Celd,
Noch Ehr und Herrlichkeit der Welt.
Es möchte kein Hund so länger leben!
Drum hab' ich mich der Magie ergeben,
Ob mir durch Ceistes Kraft und Mund
Nicht manch Geheimnis würde kund,
Daß ich nicht mehr saurem Schweiß
Zu sagen brauche, was ich nicht weiß,
Daß ich erkenne, was die Welt
Im innersten zusammenhält,
Schau' alle Wirkenskraft und Samen,
Und tu' nicht mehr in Worten kramen.

VII боб

ИНТОНАЦИЯ

Урғу билан биргаликда интонация нуткнинг энг му>хим хусусиятларидан биридир. Немис тилида ҳам, ўзб>в; тилида ҳам интонация нутққа ҳар хил бўёк бериб, сўзларга, жумлага, қўшимча маъно беради. Маъно ажратувчили; вазифасини бажарганда интонация гап турларини фарқ<лашга ҳам хизмат қилади. У сўзловчининг хис-хаяжонИ'ни, тингловчига муносабатини билдиради. Интонаци; гапирганда фикрни тўғри ва аниқ ифода этилишига, тин!*ловчи томонидан эса сўзловчининг етказган маълумоти*ни яхши тушунишга хизмат қилади.

Интонация худди товушлардагидек физиологик, ақуотик ва фонологик функционал нуктаи назардан карали хусусиятларига эта.

Физиологик нуктаи назардан интонация товуш пай'чаларининг таранглашиб титраши натижасида ҳосил бўл*ди. Ана шу оҳанг (музикал тон) — асосий тон интонация'нинг асосида ётади. Асосий тон интонациянинг пойдв'воридир.

Акустик нуктаи назардан интонация асосий то(оҳанг)нинг баланд-паст, кучли-кучсиз ва (узун-қисқа бўлиб ўзгаришидир.

Фонологик функционал нуктаи назардан интонаци баъзи синтактик ва эмоционал (хис-хаяжон) маъноларн!ифода этиш воситасидир. Интонациянинг яна бир вази фаси нутқ жараёнини ташкиллаштиришдир: интонация, биринчидан, нутқ занжирини кичик фонетик бирликлар; ажратиш учун хизмат қилса, иккинчидан, шу фонети бирликларни бирлаштиради.

Интонация синтактик воситалар билан биргаликд!жумлаларни шакллантиришга хизмат қиладиган мурак*каб фонетик воситаларнинг мажмуидир.

Интонация ва бошқа синтактик воситалар ёрдамид!]ҳар хил дарак, сўроқ, буйруқ (содда ва қўшма) гаплар'тузилади.

Интонация нутқ тугалланганлигини ёки тугалланма ганлигини ифодалашга хизмат қиладиган асосий нутц бирлигидир. I

Сўзловчи томонидан интонация орқали ва баъзи синтактик воситалар ёрдамида бир жумлага турли хил маъно бўёклари берилиши мумкинлигини қуйидаги мисолларда кўрамиз:

Alle schreiben jetzt eine Nacherzählung, (хабар)
Alle schreiben jetzt eine Nacherzählung? (сўроқ)
Alle schreiben jetzt eine Nacherzählung! (буйруқ)

179-машқ. Диалогни ифодали ўқинг. Сўзловчи тингловчига келтирган хабарни дарак гаплар ва уларнинг турли оҳанги воситасида тушунтиришига эътибор беринг:

AKMAL BESUCHT SALIM

A k m a l: Guten Tag!
S a l i m: Guten Tag, Akmal!
A k m a l: Arbeitest du noch?
S a l i m: Nein. Die Hausaufgaben sind fertig.
A k m a l: Ich habe eine Frage, Salim. Wer übersetzt aus dem Arabischen?
S a l i m: Hans Heller übersetzt aus dem Arabischen ins Deutsche.
A k m a l: Danke, Aufwiedersehen!

180-машқ. Диалогни ифодали ўқинг. Тингловчи ўзи учун янгилик бўлган хабарни сўроқ гаплар ва уларнинг турли оҳанги (интонацияси) орқали сўзловчидан билиб олишига эътибор беринг:

KÖNNEN SIE DAS ERKLÄREN?

Eine Mutter:

Ich hatte vor fünf Minuten meinen kleinen Sohn zu Ihnen geschickt. Er sollte ein Kilo Schokolade kaufen. Ich habe jetzt die Schokolade gewogen, und es waren nur 700 Gramm. Können Sie mir das erklären?

Der Verkäufer:

Natürlich, meine Dame, wiegen Sie einmal Ihren Sohn!

181-машқ. Диалогни ифодали ўқинг, дарсда ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқотда бўлганда қандай буйруқ ва илтимосларни ифодаловчи жумлалардан фойдаланишига эътибор беринг:

Der Lehrer: Wer hat heute Dienst?

Der Schüler: Ich habe heute Dienst.

Der Lehrer: Wer fehlt im Unterricht?

Der Schüler: Im Unterricht fehlt Soli Rachimow, er ist krank.

Der Lehrer: Wer weiß, was fehlt ihm?

Der Schüler: Er hat sich erkältet.

Интонациянинг таркибий қисмлари

Немис тили фонетикасида жумла интонацияси тўртта тон даражаси билан характерланади. Улар қуйидагилардир:

4.	hohe Stufe	—	юкори даража
3.	mittlere Stufe	—	ўрта даража
2.	neutral Stufe	—	нейтрал даража
1.	tiefe Stufe	—	қуйи даража

Немис интонацияси уч оҳанг тузилмасига эга. Улар форлаоф (Vorlauf), фоллаоф (Vollauf), нахлооф (Nachlauf) деб аталади. Форлаофни жумладаги биринчи урғули бўғингача, бўлган урғусиз бўғинлар ташкил этади. Нахлоофни жумланинг охириги урғули бўғинидан кейин келган урғусиз бўғинлар ташкил этади. Фоллаофни эса форлаоф билан нахлооф орасидаги урғули ва урғусиз бўғинлар ташкил этади:

форлаоф	фоллаоф	нахлооф	
Vorlauf	Vollauf	Nachlauf	4.
	—		3.
.			2.
	J		1.

Sie kommen heute.

Бу структуралар жумла интонациясининг барча турларида сакланиб қолади. Бу тузилмалар швертон (Schwerton)га эга бўлади. Швертон жумла урғуси тушган бўғин бўлиб, оҳангнинг кўтарилиб тушиши ёки тушиб кўтарилиши содир бўладиган бўғиндир. Швертон дарак гапларда, сўроқ гапларда, буйруқ гапларда ҳам бўлиб, гапдаги сўзловчи учун ҳам, тингловчи учун ҳам муҳим бўлган хабарни, янгиликни ифодалаш учун қўлланади, масалан:

Der Lehrer tritt ein.

Ohne Studium
geht es nicht.

Was ist das?

182-машқ. Жумлаларни ўқинг, уларнинг оҳанг йўналишини форлаоф, фоллаоф, нахлоофларга бўлинг:

- Wir sind Studenten.
- Ist es draußen 'kalt'?
- Wie lacht die 'Flur'!
- Was ist ein Hühnerwagen?
- Sie gehen sofort!
- Heute fahren sie 'ab'.

183-машқ. Ҳикояни ўқинг, хоҳлаган содда гапнинг оҳанг йўналишини чизинг, гапдаги швертонда оҳангнинг кўтарилиб тушишига эътибор беринг.

DER VATER UND SEIN SOHN

Einmal geht der Vater mit seinem Sohn den Zoo. Der Sohn ist noch klein, erst drei Jahre alt. Da sehen sie hinter dem Fluß einen Elefanten und gehen dorthin. Lange Zeit steht der Sohn vor dem Elefanten, dann fragt er:

"Hast du den Elefanten gemacht?"

"Ich?" fragt der Vater und lacht. "Nein!"

"Aber Mutter hat es doch gesagt", antwortet der Sohn.

"Unsinn", sagt der Vater und lacht wieder. "Woher mache ich denn einen Elefanten?" "Aus einer Mücke", antwortet der Sohn.

Интонация тилга боғлиқ бўлмаган мазмунни ҳам ифодалашга хизмат қилади. Бу тилга боғлиқ бўлмаган маънонинг моҳияти шундаки, оҳанг, интонация турли ҳис-ҳаяжонни — сўзловчи кайфиятининг турли хрлатларини ифода эта олади. Айнан бир фикрни ифода этаётганда сўзловчи хурсанд, хафа ҳолда бўлиши мумкин. Интонация, оҳанг сўзловчининг ана шундай ички ҳиссиётини ифодалаш учун ҳам хизмат қилади. Интонациянинг бу хусусиятини тилшуносликнинг янги соҳаси-паралингвистика¹ ўрганadi.

Умуман олганда бир жумланинг оҳанги иккинчи жумланинг оҳангига ўхшамаганидек бир абзацнинг оҳанги иккинчи бир абзацга, бир матннинг оҳанги иккинчи бир матн оҳангига, бир шеърнинг оҳанги эса иккинчи бир шеърнинг оҳангига ўхшамаслиги мумкин. Сўзловчи, ўқувчи ҳар бир ўқув материалга мое келадиган оҳанг, интонация топа олиши керак. Бунда унга матн мазмуни, унинг таржимаси яқиндан ёрдам беради. Айниқса немис тили ўрганаётган ўқувчи, талаба нотаниш матнни ўқишдан олдин уни хоҳ ёзма, хоҳ оғзаки ўз она тилисига таржима қилиб олгани мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда ўқувчи, талаба ҳар бир жумлани, абзацни, матн ёки шеърни унга мое оҳангда ўқий олади.

184-машқ. Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг, матнни тегишли оҳангда ифодала ўқинг.

NEUJAHR

Aus "Abschied" von J. R. Becher

Die Klingel schrillte. Wir jagten in unsere Schulbänke hinein. Lehrer Göll trug denselben Rock mit Tintenärmeln wie im vergangenen Jahrhundert. Während der Rechenstunde kritzelte ich die Bank voll mit vielen 1900 — wenn auch die Jahreszahl schon nicht mehr stimmte. Ich wurde an die Tafel gerufen, und wenn mir Hartinger nicht eingesagt hätte, wäre ich mit dem Zusammenzählen ebenso wenig fertig geworden,

¹ Г. В. Колшанский. Паралингвистика. М., 1974.

wie damals, im vergangenen Jahr. Ich bekam mein "schlecht — wie gewöhnlich". "Damit nicht aus der Übung kommt", verteilte Lehrer Göll gleich in der ersten Schulstunde Nachsitzen, Tanzen und Schtrafzetteln.

185-машқ. Диалогни ўзбек тилига таржима қилинг, ҳар бир жумлага мое келадиган оҳанг топиб ўқинг.

IM WARENHAUS

— Guten Tag, mein Herr, Guten Tag, meine Dame, was wünschen Sie?

— Wir möchten uns einmal einige Damenkleider ansehen.

— Was soll es sein? Baumwolle — Seide — Wolle — sportlich, für die Straße, ins Theater?

— Welche Größe soll es sein? Hier haben wir ein Kleid in Braun, sehr modern.

— Das kostet?

— Das kostet... 76 Euro, Möchte die Dame anprobieren? Dort sind die Kabinen.

— Wir kaufen dieses Kleid. Wo muß man man bezahlen?

— Dort ist die Kasse, bezahlen sie dort an der Kasse.

— Bitte wickeln Sie gut ein! Danke, Aufwiedersehen!

186-машқ. Интонацияга риоя қилиб, шеърни ифодала ўқинг.

ALLE KINDER WOLLEN FRIEDEN

(E. Katzenstein)

Alle Kinder
singen Lieder.

Alle Kinder
wollen Frieden

Alle Kinder
wollen lernen,
träumen

von den fernen
Sternen.

Alle Kinder
wollen lachen,
ihren Eltern
Freude machen.

Alle wollen
glücklich sein
unterm warmen
Sonnenschein.

Интонациянинг компонентлари

(таркибий қисмлари)

Интонациянинг компонентлари қуйидагилардир: жумла урғуси (логик урғу), жумла оҳанги (жумла мелодияси), тўхтамлар (нутқ) суръат ва нутқ ритми.

1) Жумла (фраза) урғуси. Жумла урғуси гапдаги муҳим сўз ёки сўз бирикмасини интонация йўли билан ажратиб кўрсатиш, кучлироқ талаффуз қилинишидир. Муҳим тушунчаларни интонацияда ажратиб кўрсатиш физиологах нуктаи назардан талаффузга қатнашадиган нутқ органларининг таранглашувидир, физик нуктаи назардан бу таъкидлаш овознинг баландлиги ва вақтга (талаффузга сарфланган вақтга) боғлиқдир.

Бўғин урғуси сўзнинг бирор бўғинига тушса, жумла урғуси гапдаги сўзнинг бирор бўғинига, сўз бирикмасига тушади.

Логик урғу сўзловчи учун ҳам, тингловчи учун ҳам ҳардаги муҳим сўзни ажратиб кўрсатиш йўли билан улар учун янгиликни ажратиб кўрсатишга хизмат қилади, масалан: немис тилида:

- a) Eine "Frau mit drei Kindern stieg in den Autobus ein
- b) Eine Frau mit "drei Kindern stieg in den Autobus ei
- c) Eine Frau mit drei Kindern stieg in den "Autobus ei

Узбек тилида:

- a) Автобусга уч болали аёл чикди.
- b) Автобусга уч болали аёл чикди.
- в) Автобусга уч болали аёл чикди.
- г) Автобусга уч болали аёл чикди.
- д) Автобусга уч болали аёл чикди.

2) Паузалар. Пауза — нутқнинг маълум бир муддага бўлинишидир. Паузалар гап ва гап қисмларини биридан ажратиб туради. Паузалар гап бўлаклари ва м бўлақларининг чегараларини кўрсатишга хизмат қилади. Бу компонент нутқни тушунарлироқ қилишда муҳ

аҳамиятга эга. Немис тили фонетикасида уч хил пауза мавжуд: а) синтагматик пауза (syntagmatische Pause), б) ярим тугаганлик паузаси (Halbschluß Pause), в) тўла тугаганлик паузаси (Vollschluß Pause).

Синтагматик пауза гапдаги синтагмаларни бир-бири билан боғлашга хизмат қилади ва транскрипцияда (фонетик ёзувда) вертикал тўлқинли чизик [£] билан кўрсатилади.

Ярим тугалланганлик паузаси синтагматик паузадан нисбатан узоқроқдавом этиб, гапда уюшиб келган бўлақларни, қўшма гапнинг таркибидаги гапларни, инфинитив гуруҳларни бир-бири билан боғлаш учун хизмат қилади.

Ярим тугалланганлик паузаси орфографияда нукта оркали, транскрипция (фонетик ёзув)да эса вертикал тўғри бир чизик оркали [I] ифодаланади.

Тўла тўхталиш паузаси жумлалар, абзацларни бир-бири билан боғлайдиган фонетик ҳодиса бўлиб, ярим тўхталиш паузасидан нисбатан кўпроқ вақт учун нутқнинг бўлинишидир. Бу пауза орфографияда нукта оркали, фонетик ёзувда эса вертикал икки чизик [//] оркали ифодаланади. Тўла тўхталиш паузаси жумланинг тугалланганлигини билдирадиган паузадир. У ҳар бир [^]апнинг охирида келади, масалан: немис тилида: e-r hat ae n 'bu: x gskaoft //; узбек тилида: Сайда бу хотинни қаердадир кўргандек бўлди. (Л. Қ.)

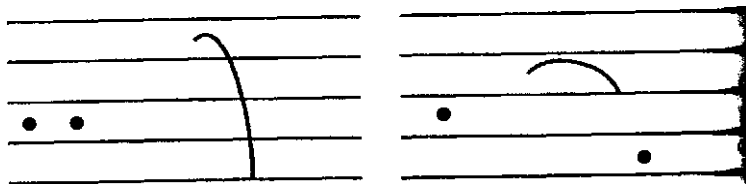
3) Нутқ суръати. Нутқ суръати нутқ жараёнининг маълум бир вақт давомида тез ёки секин талаффуз этилиши тушунилади. Нутқ моменти деганда сўзлашув услубини (стилини) аниқлашга хизмат қиладиган фонетик ҳодиса |ушунилади. Оғзаки нутқ тез, қисқа вақт ичида гапириш билан характерланади, сахна услуби эса жумлаларни ўз меъёрида, нисбатан секинроқ айтилиши билан характерланади. Бу гапириш усулларини аниқлашга нутқ учун ифланидиган вақт (темпо) компонента хизмат қилади, масалан, немис тилида:

- Guten Tag! — Wie geht's dir? — Auf Wiedersehen!
- Guten Tag! — Sosolala! — Aufwiedersehen!

Ўзбек тилида: Шу ашула Сизга ёқадими? — сўрайди йигит. — Ҳа, Сизга-чи? (О.)

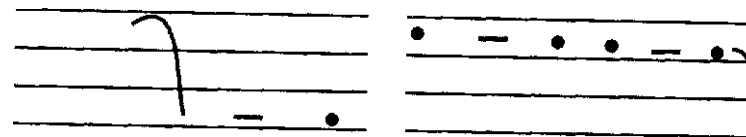
4. Нутқ ритми. Нутқ ритми сўзловчи айтаётган хабарни тушунарлироқ бўлишига ёрдам беради ва нутқни тинглаб тушунишни осонлаштиради. Бунда товуш кучи ва оҳанги нутқритмига ёрдам беради, нутқритмининг шаклланишида ёрдамлашади. Нутқ ритми сўзларнинг, сўз гуруҳлари ва жумлаларнинг стилистик вазифаларини аниқлашга ёрдам беради: кириш сўз ва кириш гаплар асосий гапга қараганда секинроқ, пастрок овозда айтилади; фонетикада бу тил ҳодисаси нутқ ритми дейилади. Нутқ ритми сўзловчининг хабарини, нутқини янада тушунарлироқ бўлишида ёрдамлашади. Масалан, немис тилида: *Ikrom, du kennst ihn, mein bester Freund. Sobald du fertig bist, Angelika, ruf mich an. Morgen, das hat Anna gesagt, fahren wir ab;* ўзбек тилида: Кўндузи бўлса, ўзингиздан ўтар гап йўқ, хунуқроқ кўринади. (А. Қ.)

5) Гап оҳанги. Гап оҳанги интонациянинг энг муҳим компонентидир. Шунинг учун ҳам баъзан гап оҳанги (мелодия) деганда интонация (гап оҳанги) тушунилади. Оҳанг (мелодия) гапларни сўзловчининг мақсадига кўра дарак гап, сўроқ гап, буйруқ гап, ундов гапларни бир-биридан фарқлаш учун хизмат қилади. Жумлаларнинг оҳанги (мелодияси) немис тилида уч хил бўлади: а) кўтарилиб тушувчи [∖] оҳанг (терминал мелодия). Бу оҳанг гапнинг тушувчи интонацияга эга эканлигини ифодалаш учун хизмат қилади ва кўпинча дарак гапларда, сўроқ сўзли сўроқ гапларда, буйруқ гапларда, ундов гапларда учрайди, масалан: немис тилида:

Es ist "kalt. (Aussagesatz)

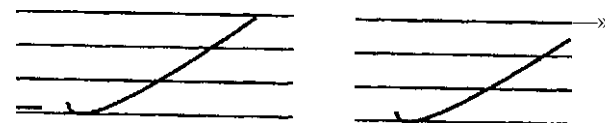
Was "ist das? (Fragesatz mit

Alle "aufstehen! (Befehls.)

Es lebe der 1. September!

б) Тушиб кўтарилиувчи (оҳанг) [//] сўроқ сўзсиз сўроқ гапларда бўлиб, оҳангнинг гап охирида кўтарилиши билан характерланади. Бу оҳанг немис тилида интеррогатив мелодия дейилади. Бу оҳанг айниқса немис тилида яққол ажралиб туради, масалан:

Ist es schon spät?

Kommst du?

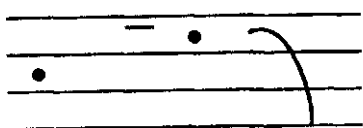
в) Тугалланмаган оҳанг (Прогрединте мелодия) [->]. Бу оҳанг нутқнинг тугалланмаганлигини, ҳали давом этишини ифодалаш учун хизмат қилади ва кўпинча дарак гапларда учрайди. Гаптаги саналаётган уюшиқ бўлақлар (охиргисидан ташқари) тугалланмаган прогредидент, тугалланмаган оҳангда айтилади. Бундан ташқари кўшма Гапларнинг биринчи гаплари кўпинча тугалланмаган, давом этувчи оҳангда айтилади, масалан:

i n

Man liest, macht Notizen. Elise besuchte ihre Freundin und.

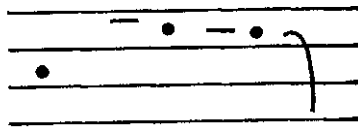
Узбек тилида жумла интонацияси юкорида келтирилган оханг турларига эга бўлса-да дарсликларда хали кўрсатилмаган. Шунинг учун немис тили ўрганаётган ўқувчилар, талабалар немис тили жумлалари эга бўлган ранг-баранг охангларни узбек тили жумлаларининг ранг-баранг оханглари билан мустакил равишда қиёслашлари мумкин, масалан:

немис тилида:

Sie heißt Saodat.

узбек тилида:

Унинг исми Саодат. (Дарак гап)

Wie' heißt sie?

Унинг исми нима?
(сўроқ сўзли сўроқ гап)

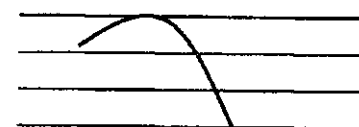
»—————уJ-

Geht sie jetzt ins Labor?

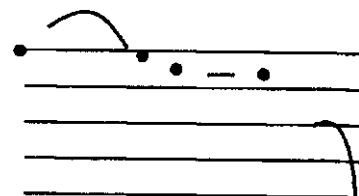
У ҳозир лабораторияга кетяптими? (сўроқ сўзсиз, сўроқ гап)

Komm!

Кел! (ундов гап)
(буйрук гап)

Es lebe unsere Heimat!

Яшасин бизнинг Ватанимиз!

187-машқ. Жумлаларни ифодали ўқинг. Дарак гапларда кўтарилиб тушувчи охангга эътибор беринг:

1. Wenn du redest, so muß deine Rede besser als dein Schweigen sein.
2. Von Worten zu Werken ist ein weiter Weg.
3. Wer viel fragt, kriegt viel Antwort.
4. Mein Nest ist das Best.
5. Jedes Dach hat sein Ungemach.

188-машқ. Жумлаларни ифодали ўқинг. Жумлалардаги сўроқ гапларда тушиб кўтарилувчи охангга эътибор беринг:

1. War der Brief lang?
2. ist dein Stuhl hoch?
3. War das Wasser heiß?
4. War deine Familie auf der Krim?
5. Studiert dein Bruder an einer Hochschule?
6. Studiert er Deutsch?
7. Hast du viel gelesen?

189-машқ. Жумлаларни ифодали ўқинг ва интонациянинг жумла-нинг биринчи қисмида жумла тугалланмаганлигига эътибор беринг:

1. Ich weiß, daß er heute zu mir kommt.
2. Halima sagt, daß sie Deutsch gern hat.
3. Sokir weiß, daß Hakim fleißig ist.
4. Malika liegt im Bett, weil sie krank ist.
5. Ich weiß nicht, was soll es bedeuten.
6. Kommt Zeit, kommt Rat.
7. Als ich nach Hause kam, war es schon dunkel.

190-машқ. Хикояни ифодали ўқинг. Турли гаплардаги интонация-нинг ранг-баранглигига эътибор беринг, матнни узбек тилига таржима қилинг.

SIE HABEN SICH SEHR VERÄNDERT!

Ein Mann eilte auf anderen zu, begrüßte ihn freundschaftlich und sagte: "Sie haben sich aber verändert! Sie sind viel größer und dicker geworden, und ihre Haare sind auch schon grau, Herr Müller!" Zornig erwiderte der andere: "Was fällt Ihnen ein? Ich heiße gar nicht Müller!"

"Was? fragte der Mann erstaunt, "Müller heißen Sie auch nicht mehr?"

Транскрипция ва унинг белгилари

Транскрипция тил ва унинг шеваларига оид сўзларни ёки чет тилига оид сўзларни талаффузига кўра товушларни ифодаловчи белгилар оркали ёзишни англатади. Транскрипция нутқ товушларини аниқ ифодалаш учун ишлатилган фонетик ёзувдир¹.

Транскрипциянинг принциплари, ўзига хос хусусиятлари орфографиянинг (фонетик, морфологик, тарихий аънавий каби) ўзига хос принципларидан фарқ қила-

¹ А.Содиқов, А. Абдуазизов, М. Ирискулов. Тилшуносликка кириш. Тошкент, 1981, 62-бет.

ди. Транскрипцияда сўзлар қандай эшитилса, шундай ёзиб олинади. Транскрипцияда бир товуш доим бир белги билан ифодаланади.

Транскрипция белгилари лотин, славян, турк, араб ва бошқа тилларнинг унли ва ундош товушлари асосида тузилган бўлади. Натижада фонетик алфавит келиб чиқади. Бу фонетик алфавит билан бир қаторда ҳар бири тилнинг фонетик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қўшимча диакретик (тиниш) белгилари ҳам қабул қилинган бўлади. Немис тили нутқ товушларини ёзишда лотин алфавита асосида тузилган халқаро фонетик транскрипция белгиларидан фойдаланилади.

Немис тилида нутқ товушлари транскрипцияда қуйидаги фонетик ёзув оркали ифодаланади: а) Унли товушлар: [i:], [±], [y], [YbJe:], J*], [e:J, [e], [aj, [э], [и:], [и], [o:], [э], [a:], [ae], [ao], [э0], [a], [e], [o], [ce].

чўзиқ унлилар	яр ИМ чўзиқ унлилар	қиска унлилар	дифтонглар	бўгин ташкил этмайдиган унлилар	бурун унлилар
i: y:	• у-	± у	ae	l	a:
e: 0:	e. 0.	e ce	ao	u	ë:
e: a:	E. a.	a э	Э0	o	3:
и: о:	и.о.	и			бë:

б) Ундошлар: [p], [b], [t], [d], [k], [д], [f], [y], [s], [l], [9], Ш, М, [h], [pf], [ts], [tj], [m], [n], [rj], [l], [r], [R], [v], шу жумладан аффрикатлар: [pf], [ts], [ts].

в) Немисча нутқни транскрипция (фонетик ёзув) да ифодалаш учун қуйидаги тиниш белгилар қўлла-нади:

Белгиларнинг номи	Орфографик белги	Транскрипцией белги	Изо\ белгиси
Чўзиклик белгиси		[:]	
Ярим чўзиклик белгиси		[]	
Асосий (бош) урғу		И	
Иккинчи даражали урғу		[,]	
Бурун товуши белгиси		Н	
Бўғин ташкил килмаслик б.		П	
Клаклаут		[²]	
Ярим жаранглилик		[*]	
Нукта		[//]	
Вергул		[/]	
Ундов белгиси		1,1	
Сўрок белгиси		ii- Ы	
Нуктали вергул		115]	
Қўштирноқ		1 LJ]	
Кавслар	()	[[]]	
Қўп нукта		[//]	
Икки нукта		[//]	
Тире	—	[/]	
Терминал мелодия		[I	
Интеррогатив мелодия белгиси		[]	
Прогригент мелодия		[— >]	
Синтагматик урғу белгиси		["]	
Логик/мантик/урғу/ си		["]	
Синтагматик пауза			
Аспирация белгиси		[h]	
Аккомодация белгиси		[o]	

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдурахмонов Ф. А. Ҳозирги узбек адабий тили. I. Фонетика, лексикология, морфология. Т., 1966.
2. Авазбоев Н. Ҳозирги немис тили назарий фонетикаси. Т. "Университет".
3. Бернштейн С. И. Основные положения фонологии. "Вопросы языкознания". 1962.
4. Баскаков Н. А. ва бошқ. Умумий тилшунослик. Т., 1979.
5. Бондаревский Б. Л. ва бошқ. Немис тили дарслиги. Т., 1978.
6. Бондарко Л. В. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977.
7. Вейсало Ф. Я. Фонетика немецкого языка. Баку, 1980.
8. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. М., 1979.
9. Кравченко М. Г. и др. Ударение и интонация в немецком языке. Л., 1973.
10. Колшанский Г. В. Паралингвистика. М., 1974.
11. Мусина З. Немисча талаффуз. Т., 1966.
12. Махмудов А. Гласные узбекского языка. Т., 1968.
13. Махмудов А. Словесное ударение в узбекском языке. Т., 1960.
14. Мирзаев М. ва бошқ. Узбек тили. Т., 1970.
15. Норк О. А. и др. Фонетика современного немецкого языка. М., 1976.
16. Решетов В. В. ва бошқ. Ҳозирги узбек адабий тили. Фонетика, лексикология, морфология. Т., 1965.
17. Содиков А. ва бошқ. Тилшуносликка кириш. Т., 1981.
18. Beyer Horst und Annelies. Sprichwörterlexikon. М., 1989.
19. Hirschfeld u.a. Lehrmaterial für Phonetik. L. 1983.
20. Rudolf R. Allgemeine Methoden des Phonetikunterrichts für Ausländer. L. 1975.
21. Saidow S. Deutsche Grammatik in Mustern. Т. 1990.
22. Stotzer U. Deutsche Phonetik. Satzaktzcntierung und Intonation. Ifipzig, 1975.
23. Kollektiv. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. Leipzig, 1942.

III боб

Ундошларнинг умумий таърифи

Немис тили ундошлари ва уларнинг таснифи.....	62
Немис тили ундошларини ўзбек тили ундошларидан фарқлайдиган асосий хусусиятлар.....	66
[p] ва [b] ундошлари.....	69
[t] ва [d] ундошлари.....	72
[k] ва [g] ундошлари.....	74*
[f] ва [v] ундошлари.....	77
[s] ва [z] ундошлари.....	80
[ʃ] ва [ʒ] ундошлари.....	84
[ç] (ich — Laut) ва [j] ундошлари.....	87
[x] (ach — Laut) ундоши.....	89
[h] (Hauchlaut) ундоши.....	91
[r] ва [ʀ] ундошлари.....	94
Аффрикатлар (коришиқ ундошлар).....	98
[L] ундоши.....	'02
[ʀ] ундоши.....	'04
[ʁ] ундоши.....	Ю6
[q] ундоши.....	'08

IV боб

Нуткнинг фонетик бўлиниши

Бўғин ва унинг турлари.....	" 3
Немис ва ўзбек тилларида бўғин ажратиш.....	114

У б о б

Товушларнинг нутқ жараёнида ўзгариш

1. Кнаклаут.....	"8
2. Унлиларнинг кучли ва кучсиз қайтиш билан талаффуз этилиши.....	"9
3. Унлиларнинг сифат ва миқдор жиҳатдан ўзгариши.....	120
4. Унлилар ўзгаришининг фонетик қонуниятлари.....	122
5. Ундошлар ўзгаришининг фонетик қонуниятлари.....	125

МУНДЛРИЖЛ

Кириш.....

I боб

Фонетиканинг мавзуси ва унинг вазифалар

Фонетика фанининг аҳамияти.....
Нутқ товушларининг хусусиятлари.....
Акустика ҳақида маълумот.....
Нутқ органлари.....
Товушлар ва харфлар.....
Нутқ товушларининг турлари.....

II боб

Немис ва ўзбек тиллари унлилариинг умумий таърифи

Немис тили унлилари ва уларнинг таснифи.....

[a:], [a] унлилари.....
[i:] ва [i] унлилари.....
[i:] ва [l] унлилари.....
[o:] ва [o] унлилари.....
[e:] ва [e] унлилари.....
[e:] унлиси.....
[э] унлиси.....
[y:] ва [y] унлилари.....
[*:] ва [se] унлилари.....
[aë] ва [ao], [əo] дифтонглари.....
Бўғин ташкил қилмайдиган [i], [u] унлилари.....
/S:\, [e:], [ʃ], [se:] унли товушлари.....

6. Ассимиляция.....	127
7. Ярим жарантсиэланиш.....	129
8. Жарангсиз ундошларнинг жарангли ундошлар билан алмашинуви.....	130
9. Аккомодация.....	130
10. Аспирация.....	132
11. Геминация.....	134
12. Унлилашув.....	136

VI боб

Немис тилида урғу ва унинг сўздаги ўрни

Узбек тилида урғу ва унинг сўздаги ўрни.....	141
Немис тилида сўз урғусининг кўчиши.....	144
Кўшма сўзларда урғу.....	146
Атокли отларда ва кискартма отларда урғу.....	150
Синтагма ва синтагматик урғу.....	153
Жумла (фраза) урғуси (логик урғу).....	158

VII боб

Интонация

Интонациянинг таркибий қисмлари.....	164
Интонациянинг компонентлари.....	168
Транскрипция ва унинг белгилари.....	174
фойдаланилган адабиётлар.....	177

Туробиддин Нурматов, Баходир Хусанхўжаев,
Туркман Очилов, Эгамберди Жўраев

НЕМИС ТИЛИ ФОНЕТИКАСИ

Тошкент "Ўзбекистон" 2002

Мухаррир *Ф. Юсупова*
Бадий мухаррир *Ж. Гурова*
Тех. мухаррир *Т. Харитоновна*
Мусаххих М. Юлдошева
Компьютерда тайёрловчи *Е. Гиямутдинова*